

BIBLIOTHEEK K.M.A.
Postbus 90.154
4800 RG BREDA

Militaire Spectator

WAARIN OPGENOMEN DE
OFFICIËLE MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Door de eeuwen heen kennen techniek en oorlog een wisselwerking. „Mons Meg” is een van de grootste middeleeuwse vestingkanonnen in Engeland (anno 1449). De actualiteit komt aan de orde op blz. 379

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris:

Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag

Ledenadministratie:

K. Doormanlaan 274,
2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

J. C. A. C. de Vogel
brigade-generaal der Infanterie

p/a HKS, Frederikkazerne
v.d. Burchlaan 31, 2597 PC Den Haag
Telefoon (070) 16 66 29

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

W. C. Louwerse
commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

J. M. J. Bosch
luitenant-kolonel der cavalerie

B. A. C. Droste
kolonel van de Koninklijke luchtmacht

ir. G. M. van der Laan
brigade-generaal van de technische staf

drs. J. W. M. Schulten
luitenant-kolonel verbindingdienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUKTIE:

Spul 47, 2511 BL Den Haag
Telefoon (070) 18 68 67

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar
Losse nummers f 3,-

ADVERTENTIES:

N.V. Noord-Nederlandse Drukkerij
Postbus 6, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 7 09 11
en A. H. C. Thijssen, tel. (04970) 1 67 89

NADruk VERBODEN

<i>Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht</i>	366
<i>Editoriaal:</i> Nul-optie	367
<i>prof. mr. G. L. Coolen:</i> De voorgenomen herziening van het militaire straffen tuchtrecht	369
<i>ir. M. A. W. Scheffelaar:</i> Technische ontwikkelingen en hun invloed op de militair	379
<i>G. S. D. Zaalberg:</i> De nieuwe dreiging	391
<i>J. J. Nortier:</i> De afdeling Operatiën van het Algemeen Hoofdkwartier KNIL in 1941/42	399
<i>Meningen van anderen:</i> Tegen wie vechten wij nu eigenlijk?	405
<i>Antwoord op meningen van anderen:</i> Tegen wie vechten wij nu eigenlijk?	405
<i>Vakpers:</i> Tactische luchtstrijdkrachten	405
<i>Boeken</i>	407

OFFICIELE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Uit de landmacht- en luchtmachtorders

LaO 86003 (53/80) / LuO 86512 (53/81).
Marinemedaille (herdruk, december
1986).

LaO 86013 (86/8). Voorrangsaanwijzin-
gen voor diensttelefoongesprekken.

LaO 86015 (51.2/132) / LuO 86513
(51.2/94). Districtsbeschikking 1987.

LaO 73012 (55.71/15) / LuO 73512
(55.71/14). Regeling huisvestingsbe-
middeling en duur der emolumenten
(herdruk, december 1986).

LaO 78004 (55.17/88) / LuO 78503
(55.17/85). Regeling financiële voorzie-
ningen na verplaatsing militairen land-
en luchtmacht 1977 (herdruk, december
1986).

LaO 86013 (86.8). Voorrangsaanwijzin-
gen voor diensttelefoongesprekken
(herdruk, januari 1987).

LaO 86014 (51.2/133). Groot verlof en
klein verlof in afwachting van groot verlof

voor dienstplichtigen der Koninklijke
landmacht.

LaO 86016 (86/14). Telecommunica-
tieaangelegenheden Koninklijke land-
macht; niet van toepassing in tijd van
oorlog.

LaO 87001 (91.6/7) / LuO 87501
(91.6/7). Contacten met militaire en bur-
gerlijke autoriteiten in het buitenland.

LaO 55.17/52 (62035) / LuO 55.17/50
(62540). Verplaatsingskostenbesluit
1962.

LaO 78016 (81.44) / LuO 78515 (81/38).
Reisbesluit militairen 1978 (herdruk, mei
1987).

LaO 87003 (55.1/9av) / LuO 87503/
9as). Wijziging boekwerk Regeling in-
komsten militairen Koninklijke land-
macht en Koninklijke luchtmacht (50e
wijziging).

LuO 87502 (57/62). Regeling identiteits-
bewijzen krijgsmacht.

LuO 87504 (57/62a). Uitvoeringsbepa-
lingen voor de Koninklijke luchtmacht
met betrekking tot het identiteitsbewijs
krijgsmacht.

Lacirc 001-86 (55.72/2). Aanwijzing van
gebieden met tropische temperaturen.

Lacirc 002-86 (15/7). Personenvervoer
in shelters.

Lacirc 001-87 op VS 2-1100 (86/1a).
Bureau-netaansluitingen en ontsperde
aansluitingen op militaire telefoocentra-
les.

Lacirc 002-87 op VS 2-1100 (75/24).
Bedrijfszelfbescherming binnen de Kon-
inklijke landmacht.

Lumed 510-87 (55.13/6x). Benoeming
tot officier bij de dienstgroep van de offi-
cieren van de Koninklijke luchtmacht.

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-15. Tactische roepnaamblokken,
confidentieel, 2e dr. Deze nieuwe druk
was noodzakelijk wegens het vervallen
van het deel „Woordroepnamen” en de
overneming van het gros van de onge-
classificeerde tekst in VS 11-14.

De aandacht wordt erop gevestigd, dat officieren, die maandelijks van
Rijkswege de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun
adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid
waarbij zij in onderhoud zijn.

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGS WETENSCHAP

Op maandag 21 september 1987 te 19.30 uur houdt de vereniging voor leden en
introducé(e)s een bijeenkomst in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag,
waar dr. A. J. J. Ooms, directeur Prins Maurits Laboratorium HDO/TNO, een
inleiding zal houden over

Wapenbeheersing

Na de voordracht wordt, als gebruikelijk, gelegenheid tot discussie geboden.

Introductie d.t.v. de secretaris, kol W. F. Anthonijsz, Frederikkazerne, geb. 110,
postbus 90701, 2509 LS Den Haag. Telefonische aanmelding wordt op prijs
gesteld; tel. tijdens diensturen (070) 16 68 99.

Nul-optie

Het is geen traditie van de Militaire Spectator om actuele politiek/strategische ontwikkelingen te commentariëren. Het verschijningsritme leent zich niet voor actualiteit en de aard van het blad niet voor politiek getint commentaar. Thans echter lijkt een uitzondering te moeten worden gemaakt.

De publieke discussie over het zg. dubbelbesluit is jarenlang vertroebeld door argumenten, die eerder leken voort te komen uit binnenlands-politieke wenselijkheden dan uit een analyse van de feitelijke politiek-strategische verhoudingen tussen NAVO en Warschau-Pact.

Als uiteindelijk resultaat van dat dubbelbesluit lijkt thans een overeenkomst over de reductie van kernwapens binnen handbereik, maar uit de publieke discussie daarover blijkt dat menigeen door de vele „kromgegroeide” bomen het militair-strategische bos niet meer ziet.

Vandaar dat het dienstig lijkt een aantal strategische overwegingen (weer eens) te memoreren. En dat is wèl de taak van de Militaire Spectator.

Vanaf de oprichting in 1949 is de NAVO geconfronteerd met een nadrukkelijk overwicht aan conventionele strijdkrachten van de Sovjet-Unie. Zo

stelde de Sovjet-Unie aan landstrijdkrachten 200 divisies tegenover de 14 NAVO-divisies; tegenover ongeveer 5000 westelijke tanks stonden er ongeveer 20.000 in het oosten. Dat enorme kwantitatieve overwicht van de Sovjet-Unie werd nog versterkt door twee geostrategische factoren. Het Westeuropese theater heeft geen wezenlijke strategische diepte; bovendien is West-Europa door een oceaan fysiek gescheiden van de Verenigde Staten, met alle beperkingen van dien voor de strategische mobiliteit.

Dat alles leidde ertoe dat, ter compensatie van deze ongelijkheid, vanaf het prilste begin van de NAVO steun werd gezocht bij het Amerikaanse kernwapen.

Ook al zou in Europa op termijn een situatie ontstaan, waarin sprake zou zijn van evenwichtigheid op het gebied van nucleaire en conventionele bewapening, dan nòg zou de geostrategische dispariteit een gegeven zijn.

Het streven naar een kernwapenvrije wereld, hoe nobel ook bedoeld, lijkt op het uitbannen van de kruisboog in de middeleeuwen. Het is een „gepasseerd station”. Kernwapens bestaan nu eenmaal. Er zijn thans vijf erkende kernwapenmogendheden (de VS, de Sovjet-Unie, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Volksrepubliek China) die wellicht zouden zijn te bewegen zich enigermate te beperken, maar ook niet méér dan dat. De machtsverhoudingen in de wereld en de daarmee gepaard gaande tegenstrijdige belangen verzetten zich nu eenmaal daartegen.

Gelukkig beschikken de genoemde landen over redelijk stabiele politieke systemen. In de loop der jaren hebben zij getoond uiterst terughoudend te zijn in het gebruik van kernwapens, zelfs als presiemiddel. Een bewijs daarvoor vormt het grote aantal beperkte conventionele conflicten, waarbij de kernwapenmogendheden waren betrokken, die echter niet hebben geleid tot de inzet van kernwapens.

Voorts is er een groot aantal potentiële kernwapenlanden. Deze hebben globaal één omstandigheid gemeen: het zijn potentiële crisisgebieden. Bovendien is het de vraag of zij dezelfde terughoudendheid zullen betrachten als de „grote vijf”.

Deze landen zullen evenmin bereid zijn hun status vrijwillig op te geven.

Ook een eventueel kernwapenvrij Europa is niet waterdicht. Kernwapens kunnen worden geproduceerd of aangevoerd, de inzetmiddelen zijn en blijven in ruime mate voorhanden.

Dat alles betekent dat de relatie tussen de NAVO en het Warschau-Pact tot in voorzienbare toekomst zal worden gedomineerd door de wederzijdse beschikbaarheid van kernwapens (en andere massavernietigingswapens). Wellicht in aanzienlijk geringere aantallen, wellicht met betere garanties, wellicht met betere veiligheids- en verificatiesystemen; maar de wederzijdse dreiging met kernwapens blijft! En, hoe paradoxaal dit ook klinkt, een betere afschrikking voor een gewapend conflict in Europa is niet denkbaar.

Het voorgaande impliceert dat er behoefte zal blijven bestaan aan een strategie waarvan kernwapens een wezenlijk deel uitmaken.

Onder invloed van een groot aantal externe en interne politieke en technische ontwikkelingen — waarop thans niet nader wordt ingegaan — ontwikkelde de NAVO-strategie zich van een, toch enigszins primitieve, „Schild en zwaard”-strategie (MC 14/1, 1952) via een strategie van de „Massale vergelding” (MC 14/2, 1957) tot de vigerende strategie van het „Aangepaste antwoord” (MC 14/3,

1967). Over deze strategie vermeldt het officiële communiqué het volgende.

This concept, which adopts NATO strategy to current political, military and technological developments, is based upon a flexible and balanced range of appropriate responses, conventional and nuclear, to all levels of aggression or threats of aggression.

Twintig jaar geleden werd deze strategie van het Aangepaste antwoord in de NAVO geaccepteerd en geïntroduceerd.

De uitwerking en invulling zijn wellicht toe aan een „facelift”. Het opmerkelijke is echter dat de onderliggende gedachtengang nog steeds valide is. In feite ook weer niet zó opmerkelijk omdat de omstandigheden niet wezenlijk zijn veranderd. Wij hebben immers nog steeds te maken met:

- twee elkaar „beconcurrerende” machtsblokken;
- een geografische dispariteit;
- een (voorshands nog) conventioneel overwicht van het Warschau-Pact;
- de aanwezigheid van kernwapens (en andere massavernietigingswapens) en de ongewisheid waar toe hun inzet kan leiden.

Het is zinvol dit, in de euforie van wapenbeheersingsmogelijkheden die zich thans lijken voor te doen, voor ogen te blijven houden.

prof. mr. G. L. Coolen

schout-bij-nacht van administratie

De voorgenomen herziening van het militaire straf- en tuchtrecht

Op 10 oktober 1986 schrijven vijf juristen — Van den Bosch, Clarenbeek, Coolen, Langemeijer en Vermeer, namen die de lezer regelmatig tegenkomt in het Militair Rechtelijk Tijdschrift — een brief aan de voorzitter van de bijzondere commissie uit de Tweede Kamer, die is ingesteld voor de behandeling van de wetsvoorstellen tot herziening van het militaire straf- en tuchtrecht. De vijf geven in hun brief uiting aan hun verontrusting over de inhoud van de wetsvoorstellen die bij de commissie aanhangig zijn. De brief gaat vergezeld van een lijst van „knelpunten” die de voornaamste bezwaren aangeven die bij de vijf leven.

Later, op 22 januari 1987, wordt de commissie een zeer uitvoering stuk toegezonden waarin op elk van de bezwaren van de vijf nader wordt inge-

gaan. In de brief die dit stuk begeleidt schrijven de vijf:

Bij nader inzien hebben wij de stof verdeeld in „knelpunten” en „andere opmerkingen”. Als „knelpunt” hebben wij onderwerpen aangemerkt, die zodanig geregeld zijn dat zij ernstig afbreuk zullen doen aan een bevredigende werking van het militaire straf- en tuchtrecht. De „andere opmerkingen” betreffen in hoofdzaak onderwerpen, die minder belangrijk zijn maar waarvan een andere regeling een goede gang van zaken zou bevorderen. Soms hebben zij alleen betrekking op verschrijvingen.

In dit artikel is de inhoud van de „knelpunten”, althans van de belangrijkste, in het kort weergegeven. Hier en daar is, ter wille van de leesbaarheid, het „knelpunt” van een korte inleiding voorzien. De „andere opmerkingen” van de vijf zijn in dit artikel, teneinde het niet nog langer te maken, geheel buiten beschouwing gelaten.

Militair tuchtrecht

De scherpe scheiding tussen strafrecht en militair tuchtrecht

Ingevolge art. 2 lid 2 van de Wet op de Krijgstucht kunnen militairen voor gedragingen in strijd met de krijgstucht die tevens een strafbaar feit opleveren *niet* krijgstuchtelijk worden gestraft, tenzij het strafbare feit van zo lichte aard is dat de zaak buiten strafrechtelijke behandeling kan worden afgedaan. In het nieuwe tuchtrecht, zoals voorgesteld door de regering, wordt een stap verder gegaan. Commandanten mogen militairen voor gedragingen die tevens een strafbaar feit opleveren *nimmer* krijgstuchtelijk straffen, hoe licht het strafbare feit ook is en hoe zeer de gedraging ook in strijd is met de krijgstucht.

De van vele zijden gedurende een lange reeks van jaren tegen deze „scherpe scheiding” geopperde bezwaren hebben uiteindelijk geleid tot een — toe

te juichen — aanpassing van de voorgestelde regeling.

Omdat in het Voorlopig Verslag vanuit de Tweede Kamer, alsmede in verschillende publikaties en vanuit de krijgsmacht, de vrees is uitgesproken dat in het toekomstige stelsel bepaalde strafbare feiten van geringe aard tussen de strafrechtelijke wal en het tuchtrechtelijke schip kunnen vallen, is gezocht naar een oplossing voor dat mogelijke probleem zonder dat het beginsel van een scheiding tussen militair straf- en tuchtrecht wezenlijk geweld wordt aangedaan.

Aldus de Memorie van Antwoord van 14 mei 1986. Daarin wordt vervolgens gesteld dat het bedoelde probleem zich niet zal kunnen voordoen bij militaire delicten en, wat commune delicten betreft, alleen bij dié delicten die tevens een krijgstuchtelijk element inhouden.

Derhalve een soort eendaadse samenloop, waarbij de inbreuk op de algemene rechtsorde kennelijk zo gering wordt geacht dat geen strafrechtelijke reactie volgt. Dan kan de inbreuk op de interne orde overblijven.

In de voorgestelde regeling wordt de mogelijkheid van krijgstuchtelijke afdoening beperkt tot de

eenvoudige vormen van vijf commune delicten: belediging, mishandeling, diefstal, verduistering en vernieling/beschadiging. Bovendien zal slechts krijgstuuchtelijk kunnen worden gestraft, indien binnen 7 dagen na aangifte van het strafbare feit bij een opsporingsambtenaar „geen proces-verbaal terzake wordt opgemaakt”.

Naar de mening van de ondertekenaars van het adres aan de Tweede Kamer zullen in de toekomst ook *andere* gevallen van eendaadse samenloop van een commuun delict en een tuchtvergriep kunnen voorkomen dan de in de Memorie van Antwoord genoemde. Bovendien is het naar hun mening, ondanks de tot stand gebrachte depenalisering, geenszins uitgesloten dat ook *militaire* delicten zich in de toekomst in zo lichte vorm zullen voordoen dat het openbaar ministerie zal besluiten van vervolging af te zien. Ten slotte is huns inziens de bepaling die het krijgstuuchtelijk afdoen afhankelijk stelt van het feit of, na aangifte van het strafbare feit, binnen 7 dagen wel of geen proces-verbaal is opgemaakt, een hoogst ongelukkige. Enerzijds behoeft, indien binnen 7 dagen geen proces-verbaal is opgemaakt, dit niet te betekenen dat door het OM is besloten af te zien van vervolging. Anderzijds kan, indien wel een proces-verbaal is opgemaakt, korte tijd later — zelfs binnen de termijn van 7 dagen — het besluit worden genomen toch niet te vervolgen.

De ondertekenaars van het adres stellen voor, de in de Memorie van Antwoord vervatte regeling te vervangen door een regeling die inhoudt dat in alle gevallen van eendaadse samenloop van een strafbaar feit, mits van lichte aard, en een tuchtvergriep de zaak door de commandant krijgstuuchtelijk kan worden afgedaan, tenzij het OM het voorstel van de commandant tot krijgstuuchtelijke afdoening binnen een termijn van 7 dagen na aangifte van het strafbare feit afwijst.

Depenalisering van de lichte vormen van een aantal misdrijven uit het Wetboek van Militair Strafrecht

In de wetsontwerpen tot herziening van het militaire straf- en tuchtrecht zijn de strafbepalingen, voorkomend in het tweede boek van het Wetboek van Militair Strafrecht, zodanig herschreven dat nog slechts dié normovertredingen een strafbaar feit opleveren die een inbreuk betekenen op de primaire taak van de krijgsmacht. Men spreekt in

dit verband gewoonlijk van depenalisering. „Het belangrijkste voorbeeld van deze nieuwe opzet is de voorgestelde regeling van het dienstbevel”, aldus de Memorie van Toelichting.

Het niet opvolgen daarvan is in het algemeen eerst strafbaar indien daardoor de operationele gereedheid van enig onderdeel van de krijgsmacht dan wel de uitvoering van een operatie of oefening is of kan worden geschaad.

Indien dat niet het geval is, indien niet-opvolging slechts een verstoring betekent van de interne gang van zaken binnen de krijgsmacht, levert het feit slechts een tuchtvergriep op. Later, bij de Memorie van Antwoord, is de formule „indien daardoor (. . .) kan worden geschaad” vervangen door:

. . . indien als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg daarvan schade ontstaat aan of te duchten is voor de gereedheid tot het daadwerkelijk uitvoeren van een operatie of oefening van enig onderdeel van de krijgsmacht.

De strafbepalingen van het Wetboek van Strafrecht zijn niet herschreven. Toch kunnen tal van commune delicten zich eveneens in zodanig lichte vorm voordoen dat zij slechts een verstoring betekenen van de interne gang van zaken binnen de krijgsmacht. Men denke aan kleine diefstallen binnen de kazerne, aan joyriding met een militair voertuig, aan lichte vormen van opzettelijke brandstichting, aan straatschenderij en openbare dronkenschap in uniform.

Ook is in het verleden van verschillende zijden gewezen op het gevaar dat het verleggen van de grens tussen het militaire tuchtrecht en het strafrecht kan leiden tot het ontstaan van een grijze zone, een zone van gedragingen die niet vallen onder enige strafbepaling, maar toch zo ernstig zijn dat niet met (slechts) een krijgstuuchtelijke straf kan worden volstaan. Een dergelijke zone zal naar de mening van de ondertekenaars inderdaad ontstaan. De militair bv. die opzettelijk ongeoorloofd afwezig is en vervolgens een hem gegeven dienstbevel om naar de eenheid terug te keren opzettelijk niet opvolgt, kan, indien hij op de derde dag door de Koninklijke marechaussee thuis wordt opgehaald, in de toekomst voor deze vergriepen slechts *krijgstuuchtelijk* worden gestraft (tenzij kan worden bewezen dat als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg van zijn afwezigheid schade is ontstaan aan of te duchten was voor de gereedheid tot het metterdaad uitvoeren van een operatie of oefening).

ning). De commandant zal bovendien voor beide vergrijpen slechts één straf kunnen opleggen. Hij kan kiezen, tenzij sprake is van recidive, tussen een berisping, een geldboete en strafdienst.

Dat in het kader van de depenalisering een groot aantal strafbepalingen van het Wetboek van Militair Strafrecht is herschreven, houdt nog een ander gevaar in. Het kan bv. voorkomen dat een commandant besluit een militair, hoewel een gedragsregel van de Wet militair tuchtrecht is geschonden, niet krijgstuhtelijk te straffen, omdat hij van mening is dat schade is ontstaan aan, althans te duchten was voor, de gereedheid tot het metterdaad uitvoeren van een oefening. Hij is in dat geval verplicht van het feit aangifte te doen bij een opsporingsambtenaar. Het is echter geenszins uitgesloten dat vervolgens de Officier van Justitie van oordeel is dat niet *bewijsbaar* is dat metterdaad schade is ontstaan of was te duchten. Tucht-rechtelijke afdoening is dan, gelet op de verjarings-termijn van 3 weken, niet meer mogelijk. Evenmin kan een krijgstuhtelijke straf worden opgelegd indien niet de Officier van Justitie maar de militaire rechter van oordeel is dat onvoldoende is aangetoond dat metterdaad schade is ontstaan of was te duchten. In beide gevallen ontspringt de militair derhalve, hoewel hij een tuchtvergriip heeft begaan, de dans. Het verlengen van de ver-jaringstermijn van 3 weken tot 2 maanden, zoals door de ondertekenaars voorgesteld, en het hand-haven van de bestaande bepaling dat de militaire rechter ook tuchtvergriipen kan afdoen („als ware hij de commanderende officier”) zou voor het laatst geschetste probleem een oplossing kunnen betekenen.

De beste oplossing voor alle problemen is echter, aldus de ondertekenaars van het adres, zowel de scherpe scheiding als de tot stand gebrachte depen-alisering ongedaan te maken en terug te keren naar het huidige systeem, dat inhoudt dat com-manderende officieren zich bij het maken van een keuze tussen strafrechtelijke of krijgstuhtelijke afdoening kunnen laten leiden door hun inzicht omtrent de betrekkelijke ernst van het vergriip zo-als hen dat wordt voorgelegd.

De gedragsregels van de Wet militair tuchtrecht

De nieuwe Wet militair tuchtrecht, die de Wet op de Krijgstucht en het Reglement betreffende de

Krijgstucht zal vervangen, somt de gedragsregels wier schending een tuchtvergriip kan opleveren, *limitatief* op. Dat is een belangrijke verandering ten opzichte van het huidige recht. Thans spreekt de Wet op de Krijgstucht slechts van „feiten, strij-dig met enig dienstbevel of dienstvoorschrift, of onbestaanbaar met de militaire tucht of orde”.

Het bezwaar van de ondertekenaars van het adres richt zich, wat dit punt betreft, tegen het feit dat het nieuwe stelsel van gedragsregels niet sluitend is, zodat gedrag kan worden tegemoetgezien dat verstorend werkt op de dagelijkse gang van zaken zonder dat tuchtrechtelijk optreden mogelijk is. Om die reden stellen de ondertekenaars voor art. 10 van de Wet militair tuchtrecht („In strijd met de militaire tucht gedraagt zich hij die zijn taak als militair onzorgvuldig verricht”) te vervangen door de volgende bepaling:

In strijd met de militaire tucht gedraagt zich de militair die zijn taak on-zorgvuldig verricht of die zich anderszins niet gedraagt zoals een behoor-lijk militair betaamt.

Het nieuwe tuchtrechtelijke sanctiepakket

Het nieuwe militaire tuchtrecht kent, in de voor-stellen van de regering, de volgende straffen:

- berisping, steeds in schriftelijke vorm;
- geldboete, ten minste f 2,50, ten hoogste f 100,- per keer;
- strafdienst, ten hoogste 3 uur op ten hoogste 10 werkdagen per keer;
- uitgaansverbod.

Het uitgaansverbod is een geheel nieuwe straf. De straf houdt de verplichting in op vrije dagen — ten hoogste 2 — op een door de commandant aan te wijzen militaire plaats aanwezig te zijn en te blij-ven. De met een uitgaansverbod gestrafte militair kan worden opgedragen gedurende de tijd dat hij de straf ondergaat dienst te verrichten. De straf kan slechts worden opgelegd ter zake van twee vergriipen: het niet opvolgen van een dienstbevel en ongeoorloofde afwezigheid. Bovendien geldt als eis dat de militair eerder is gestraft wegens een zelfde vergriip, en wel binnen een termijn van 3 maanden, voorafgaand aan de uitreiking van de uitspraak. Eveneens kan de straf per kalender-maand niet gedurende meer dan 4 vrije dagen worden ondergaan en, voor zover de tenuitvoer-

legging geheel of ten dele in het weekeinde plaatsvindt, gedurende niet meer dan 2 opeenvolgende weekends.

De ondertekenaars van het adres aan de Kamer hebben tegen het voorgestelde sanctiepakket de volgende bezwaren:

— het sanctiepakket is onvoldoende gevarieerd; met name bestaat behoefte aan de mogelijkheid militairen de toegang tot ontspanningsruimten te ontzeggen;

— het sanctiepakket is ontoereikend als het gaat om de schending van bijzondere verplichtingen inzake de waakzaamheid en de veiligheid;

— het sanctiepakket is in het algemeen ontoereikend, met name als het gaat om vergrijpen, begaan door militairen, geplaatst in het buitenland.

Binnen de krijgsmacht, aldus de ondertekenaars, wordt men dikwijls geconfronteerd met militairen van wie men niet kan zeggen dat zij zich stelselmatig tegen de dienst verzetten en die uit zichzelf ook niet zo snel tot vergrijpen van betekenis zullen komen, maar die — mede door groepsinvloeden, door alcohol of uit bravoure tegenover leeftijdgenoten — zich toch aan ernstige tuchtrechtelijke vergrijpen schuldig maken. Voor de handhaving van de orde binnen de eenheid kan het in zulke gevallen zeer gewenst zijn zo'n militair voor korte tijd, zolang hij niet met werkzaamheden is belast, weg te houden van de groep en met name uit de ontspanningsruimten. Op grond van deze overwegingen stellen de ondertekenaars voor de straf „ontzegging van de toegang tot de ontspanningsruimten bij de eenheid” als nieuwe straf in de wet op te nemen. Wat de duur betreft denken zij aan een maximum van 10 dagen. Tevens moet het mogelijk zijn de straf op te leggen naast andere sancties.

Verder stellen de ondertekenaars voor de straf van uitgaansverbod mogelijk te maken in geval van schending van bijzondere verplichtingen inzake de waakzaamheid en de veiligheid. Buiten tijd van oorlog levert deze schending slechts een strafbaar feit op, indien als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg daarvan schade ontstaat aan of te duchten is voor de gereedheid tot het metterdaad uitvoeren van een operatie of oefening. Het zal duidelijk zijn dat ten gevolge van deze formule vele schendingen buiten het strafrecht zullen vallen, al-

du de ondertekenaars. Men denke bv. aan de beveiliging van objecten tegen brand en inbraak.

Ten slotte achten de ondertekenaars het gewenst, wat het uitgaansverbod betreft, het maximum van 2 dagen te verhogen tot 4 in geval van ongeoorloofde afwezigheid en de straf in alle gevallen mogelijk te maken indien het vergrijp in het buitenland is begaan.

De strafbevoegdheid

De wetsvoorstellen leggen de strafbevoegdheid in tuchtzaken bij de commandant van een oorlogsschip of inrichting van de zeemacht en, wat de land- en luchtmacht betreft, bij de commandant van het kleinste enkelvoudige onderdeel. Over elke militair bezit slechts één militaire meerdere strafbevoegdheid. De ondertekenaars zijn van oordeel dat ook strafbevoegdheid behoort te worden toegekend aan alle bevelvoerende militairen die in de commandolijn rechtstreeks boven deze meerderen zijn gesteld.

De handhaving van de tucht in de krijgsmacht behoort men niet bij uitsluiting op te dragen aan die commandanten, die binnen de krijgsmacht met de handhaving van de tucht de minste ervaring hebben.

In de wetsvoorstellen wordt aan de tot strafoplegging bevoegde commandant en aan de onmiddellijk boven deze commandant gestelde bevelvoerende meerdere bevoegdheid verleend de tenuitvoerlegging van krijgstuchtelijke straffen op te schorten of te schorsen. De ondertekenaars zien niet in waarom deze bevoegdheid, behoudens aan de commandant zelf, slechts mag toekomen aan de *onmiddellijk* boven de commandant gestelde bevelvoerende meerdere.

Een in de commandolijn boven die meerdere gestelde bevelvoerende meerdere is evenzeer verantwoordelijk voor de juiste handhaving van de tucht in de krijgsmacht. Die meerderen moeten eveneens in staat zijn in te grijpen als zij van oordeel zijn dat de tenuitvoerlegging van een straf onnodig vexatoir is of dat een strafoplegging had behoren achterwege te blijven of anderszins onjuist is.

In de voorstellen van de regering bezit de boven de strafoplegger gestelde bevelvoerende meerdere slechts de bevoegdheid in te grijpen indien hij van oordeel is dat de opgelegde straf te *zwaar* is. Naar de mening van de ondertekenaars behoren de boven de strafoplegger gestelde meerderen de bevoegdheid te bezitten *in alle gevallen* in te grijp-

pen, „ook als de tucht onjuist wordt gehandhaafd omdat geen onderzoek wordt gedaan naar een tuchtvergriep of géén straf of een verkeerde straf wordt opgelegd”.

De tuchtrechtelijke procedure

In de nieuwe Wet militair tuchtrecht is het aantal procedureregels sterk toegenomen, zó sterk dat de ondertekenaars van het adres aan de Kamer zich afvragen of men niet te ver is gegaan. Zij doen in dit verband de volgende voorstellen.

Art. 50 van de nieuwe wet bepaalt dat het tuchtproces aanvangt met de uitreiking van een beschuldiging aan de beschuldigde. Daarna krijgt de commandant een aantal bevoegdheden; hij kan bv. een voorbereidend onderzoek laten houden, waarin hij de beschuldigde — en ook getuigen en deskundigen — kan doen horen. Naar het oordeel van de ondertekenaars moet het voorbereidende onderzoek ook kunnen plaatsvinden vóór het uitreiken van de beschuldiging. „Daardoor zal soms het uitreiken van een beschuldiging kunnen worden voorkomen”, aldus het adres.

Op grond van art. 51 moet de beschuldiging inhouden „een omschrijving van een of meer gedragingen die vermoedelijk de schending van een of meer gedragsregels inhouden met de vermelding van feiten en omstandigheden waarop dat vermoeden is gegrond en met opgave van tijd en plaats waarop die gedraging of gedragingen hebben plaatsgevonden”. Aansluiting is gezocht bij de eisen die het Wetboek van Strafvordering aan de dagvaarding stelt. Het komt de ondertekenaars voor dat, zonder dat van een benadeling van de beschuldigde kan worden gesproken, in de beschuldiging kan worden volstaan met het in de kantongerechtsprocedure en in het economische strafrecht bekende begrip: een korte aanduiding van het feit dat ten laste wordt gelegd. Tevens zou kunnen worden bepaald dat de commandant de beschuldiging zo nodig nader aan de beschuldigde toelicht.

Art. 52 voert voor tuchtvergriepen een verjaringstermijn in van 3 weken. De ondertekenaars plaatsen bij deze korte termijn de volgende kanttekeningen:

— het gevaar van overhaaste behandeling; men zal soms geneigd zijn maar snel een beschuldiging uit te brengen omdat anders het feit verjaart;

— de beschuldiging moet aan de beschuldigde in persoon worden uitgereikt, hetgeen niet altijd meteen mogelijk zal zijn ten gevolge van ziekte, verlof, (ongeoorloofde) afwezigheid; aldus zullen feiten verjaren die in andere opzichten rijp zijn voor behandeling;

— in een aantal gevallen wordt de verjaringstermijn verlengd, of met 1 dag (art. 58), of voor de duur van de schorsing/opschorting van het tuchtproces doch voor ten hoogste 21 dagen (art. 63), of met 7 dagen (art. 77a), of met 21 dagen (art. 48), of voor onbepaalde tijd (art. 78); deze verlengingen maken de zaak nodeloos ingewikkeld.

De ondertekenaars stellen voor de verjaringstermijn op 2 maanden te stellen en te bepalen dat in alle gevallen de termijn begint te lopen op het tijdstip van ontdekking van het feit. Tevens zal moeten worden bepaald dat de uitreiking van de beschuldiging de verjaring stuit. Aldus zal aan de hiervóór geformuleerde bezwaren van de ondertekenaars tegemoet worden gekomen.

Art. 99 bepaalt dat, in geval van ontdekking op hetaad, iedere meerdere bevoegd is, indien bijzondere omstandigheden dit vorderen, degene die wordt verdacht van een tuchtvergriep aan te houden en naar een plaats van verhoor te geleiden of te doen geleiden. In de Memorie van Toelichting wordt opgemerkt dat het in art. 99 voorgestelde dwangmiddel niet is bedoeld om te worden gebruikt teneinde militairen die ongeoorloofd afwezig zijn van huis op te halen en onder dwang naar hun eenheid terug te brengen (tenzij sprake is van een strafbaar feit).

De ondertekenaars van het adres zijn van oordeel dat het dwangmiddel ook steeds in geval van ongeoorloofde afwezigheid moet kunnen worden toegepast. Zij bevelen aan dit bovendien uitdrukkelijk in de wet te vermelden.

Het adres bevat op het punt van de tuchtrechtelijke procedure nog enkele andere desiderata. Ruimtegebrek verhindert echter alle wensen te vermelden.

Militair strafrecht

De afwezigheidsdelicten

Aan schuld te wijten ongeoorloofde afwezigheid

is, in tijd van vrede, niet strafbaar indien de afwezigheid korter duurt dan 30 dagen, zelfs niet wanneer als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg daarvan schade ontstaat aan, of te duchten is voor, de gereedheid tot het metterdaad uitvoeren van een operatie of oefening. Als motivering voert de Memorie van Toelichting aan dat culpoze vergrijpen slechts bij uitzondering tot misdrijven behoren te worden bestempeld en voorts dat gevallen als bedoeld ook „nauwelijks zullen kunnen voorkomen als de commandanten de militairen die met verlof of bewegingsvrijheid vertrekken, in voorkomend geval duidelijk doen aanzeggen welke de gevolgen zijn of kunnen zijn indien zij niet tijdig naar hun eenheid terugkeren”. Bijna steeds zal dan, aldus de Memorie van Toelichting, van opzet of voorwaardelijk opzet sprake zijn.

Deze argumenten overtuigen de ondertekenaars van het adres niet. Zij menen dat culpoze ongeoorloofde afwezigheid in elk geval een strafbaar feit behoort op te leveren indien als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg daarvan schade ontstaat aan of te duchten is voor de gereedheid van een operatie of oefening. Ook menen zij dat culpoze „achterzeiling” steeds een strafbaar feit behoort op te leveren.

De schending van het dienstbevel

In het nieuwe militaire straf- en tuchtrecht, zoals voorgesteld door de regering, zijn de bepalingen inzake het dienstbevel, thans voorkomende in het Wetboek van Militair Strafrecht en het Reglement betreffende de Krijgstucht, geheel herzien. De nieuwe bepalingen zijn in het Wetboek van Militair Strafrecht samengebracht in een nieuwe titel: Schending van het dienstbevel, en in de nieuwe Wet militair tuchtrecht in de paragraaf: Gedragingen tegen het dienstbevel.

De titel „Schending van het dienstbevel” opent met een nieuw artikel (art. 126) dat luidt:

Onder een dienstbevel wordt verstaan een bevel dat enig militair dienstbelang betreft en gegeven is door een daartoe bevoegde meerdere aan een mindere.

Een meerdere is bevoegd in de zin van het eerste lid:

a. indien hij ingevolge de organisatie in de krijgsmacht een functie vervult boven die van de mindere tot wie het bevel gericht is;

b. buiten de gevallen als bedoeld onder a, indien hij een bijzondere be-

voegdheid tot het geven van bevelen ontleent aan een beschikking van het bevoegd gezag;

c. buiten de gevallen als bedoeld onder a en b, indien optreden door het geven van een bevel noodzakelijk is.

Art. 131 bepaalt dat de niet-opvolging van een dienstbevel niet strafbaar is, indien de bevolen gedraging onrechtmatig is. In de Memorie van Toelichting wordt opgemerkt dat deze bepaling in feite overbodig is omdat zij reeds geldt op grond van de algemene beginselen van het strafrecht. Zij is toch opgenomen omdat, aldus de Memorie van Toelichting, indien een bevel is gegeven tot een onrechtmatige gedraging, degene tot wie het bevel is gericht in geval van opvolging geen beroep kan doen op de strafuitsluitingsgrond van art. 43 lid 1 van het Wetboek van Strafrecht (ambtelijk bevel).

Ingevolge art. 132 is de militair die een dienstbevel niet opvolgt, eveneens niet strafbaar, indien hij de bevolen gedraging te goeder trouw als onrechtmatig beschouwde.

De militair die meent dat de inhoud van het bevel onrechtmatig is en de uitvoering daarvan weigert, moet afwachten of de rechter zijn beroep op het ontbreken van de verwijtbaarheid wegens verontschuldgbare dwaling zal honoreren. Weliswaar bestaat de ongeschreven regel dat iemand bij afwezigheid van alle schuld niet strafbaar is, maar het is twijfelachtig of in deze gevallen altijd iedere schuld ontbreekt.

Aldus de Memorie van Toelichting.

Art. 133 ten slotte bepaalt dat niet-opvolging van een dienstbevel niet strafbaar is, indien onderling strijdige dienstbevelen zijn gegeven en het niet opgevolgde dienstbevel voorafgaat aan het laatst gehandhaafde.

De belangrijkste desiderata van de ondertekenaars van het adres aan de Kamer met betrekking tot de hiervoor aangehaalde artikelen zijn de volgende.

— De bevoegdheid van de meerdere om dienstbevelen te geven moet niet worden geconstrueerd als een bestanddeel van het strafbare feit, maar de onbevoegdheid als een strafuitsluitingsgrond. „De consequentie dat de bevoegdheid tot een bestanddeel van het strafbare feit van opzettelijke ongehoorzaamheid is gemaakt”, aldus het adres, „is dat zij nu moet worden bewezen. Er zijn omstandigheden denkbaar waarin dat een complicerende factor is.”

— De bevoegdheid van de meerdere om bevelen te geven moet mede afhankelijk worden gesteld van de rechtmatigheid van de bevolen gedraging. Dat brengt de wet in overeenstemming met de jurisprudentie.

— Behalve het niet opvolgen van een dienstbevel moet ook het weigeren strafbaar worden gesteld. „Het geval kan zich voordoen”, aldus het adres, „dat een bevel wordt gegeven dat niet dadelijk behoeft te worden opgevolgd. Bij onmiddellijke weigering kan nog niet worden gezegd dat het bevel niet is opgevolgd, want dat kan pas worden vastgesteld op het tijdstip dat het bevel moet worden uitgevoerd.”

— De art. 131, 132 en 133 dienen te worden geschrapt. Art. 131 is volstrekt overbodig; art. 132 betekent te zeer een keuze ten gunste van degene die, zij het te goeder trouw, een rechtmatig dienstbevel niet opvolgt; en de inhoud van art. 133 kan beter — en dan op een wijze als thans geregeld in art. 12 van het Reglement betreffende de Krijgstucht — worden opgenomen in de aangekondigde handleiding.

Art. 10 van de Wet Oorlogsstrafrecht

Art. 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht stelt strafbaar: elke schending van de wetten en gebruiken van de oorlog; art. 9 de meerdere die opzettelijk toelaat dat een mindere een oorlogsmisdrijf pleegt. Art. 10 lid 1 luidt:

Ten aanzien van de feiten, bedoeld in de artikelen 8 en 9, zijn de artikelen 42 en 43 van het Wetboek van Strafrecht niet van toepassing.

Hoewel in de loop der jaren door zeer velen — laatstelijk door N. Keijzer (*MRT* (1980)344) — kritiek op deze bepaling is uitgeoefend, zal zij in het nieuwe militaire straf- en tuchtrecht worden gehandhaafd. De uitsluiting van art. 42 en 43 betekent dat een beklagde, aan wie een gedraging in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog ten laste wordt gelegd, zich niet op een bindend voorschrift (art. 42) of op een rechtmatig bevel (art. 43) kan beroepen.

Art. 10 lid 1 van de Wet Oorlogsstrafrecht is gevaarlijk als een vreemde rechter over Nederlandse militairen moet oordelen, aldus de ondertekenaars van het adres, omdat de wettekst een geheel

vertrokken beeld geeft van het door de wetgever beoogde doel. Zij stellen voor het lid te vervangen door een bepaling die luidt:

Ten aanzien van de feiten bedoeld in artikel 1 van deze wet dient bij de toepassing van de artikelen 42 en 43 van het Wetboek van Strafrecht de verbindendheid van het wettelijk voorschrift respectievelijk de bevoegdheid tot het geven van het ambtelijk bevel te worden getoetst aan de wetten en gebruiken van de oorlog.

De waakzaamheidsdelicten

Art. 106 (nieuw) van het Wetboek van Militair Strafrecht stelt strafbaar de militair die zich opzettelijk aan een bijzondere verplichting inzake de waakzaamheid of de veiligheid onttrekt of zich opzettelijk daarvoor ongeschikt maakt of laat maken, indien als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg daarvan schade ontstaat aan of is te duchten voor de bestrijding van gemeen gevaar voor personen of goederen, de gereedheid tot het metterdaad uitvoeren van een operatie of oefening van enig onderdeel van de krijgsmacht, dan wel de veiligheid. Art. 107 (nieuw) bevat de culpoze vorm van dit delict.

Opzettelijke of culpoze schending van waakzaamheidsverplichtingen is dus, niet alleen in tijd van vrede, maar ook in tijd van oorlog, pas strafbaar indien aan een aantal strenge eisen is voldaan. „In tijd van oorlog telkens bij het schenden van een waakzaamheidsverplichting het wettige en overtuigende bewijs te verlangen dat als rechtstreeks en onmiddellijk gevolg schade voor de primaire belangen van de krijgsmacht ontstaat (is ontstaan) of is te duchten, gaat te ver”, aldus de ondertekenaars van het adres. „De gevaren voor die essentiële belangen zijn in tijd van oorlog vaak zo onverwacht en onvoorzien, dat op de voortdurende en volledige waakzaamheid van elke wachtpost moet kunnen worden gerekend.” Zij stellen voor beide artikelen te wijzigen.

Art. 151 (nieuw) van het Wetboek van Militair Strafrecht

Art. 151 luidt:

Met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden wordt gestraft de militair die opzettelijk nalaat maatregelen te nemen, voor zover die nodig zijn en kunnen worden gevergd, indien een onder (zijn?) bevelen staande mi-

litair, naar hij redelijkerwijs moet vermoeden, een misdrijf pleegt of voornemens is te plegen.

Bij de ondertekenaars bestaan overwegende bezwaren tegen het ontbreken van enigerlei clausulering in de voorgestelde strafbepaling. De bepaling omvat alle door een onderhebbende militair gepleegde of te plegen misdrijven, ook de minder ernstige. Bovendien geldt de bepaling ook buiten tijd van oorlog. Zij stellen voor art. 151 zodanig te wijzigen dat aan beide bezwaren wordt tegemoetgekomen.

De verkeersdelicten

In de wegenverkeerswetgeving wordt met „weg” uitsluitend een voor het openbaar verkeer openstaande weg bedoeld. Bovendien heeft deze wetgeving slechts het oog op Nederlandse wegen. De groei van het militaire gemotoriseerde verkeer — niet alleen in Nederland maar ook in het buitenland, zowel op de openbare weg als daarbuiten — maakte het, gelet hierop, noodzakelijk in het Wetboek van Militair Strafrecht een aantal verkeersmisdrijven en verkeersovertredingen op te nemen waarin het woord „weg” niet voorkomt. Dit geschiedde in 1963. Tevens werd van de gelegenheid gebruik gemaakt ook het besturen onder invloed van *vaartuigen* strafbaar te stellen.

Toen echter in 1973 art. 26 van de Wegenverkeerswet op enkele punten werd gewijzigd — o.a. werd het woord „weg” geschrapt — verzuimden het Wetboek van Militair Strafrecht aan die wijzigingen aan te passen.

De ondertekenaars van het adres aan de Kamer stellen voor deze in het verleden gemaakte fout thans te herstellen. Zij verwijzen daarbij naar de sententie van het Hoog Militair Gerechtshof van 28 juni 1966 (*MRT* (1966)412) met naschrift W.H.V.

(dat naar 's Hofs oordeel de in het Wetboek van Militair Strafrecht opgenomen verkeersmisdrijven en verkeersovertredingen strafbepalingen zijn, alleen toepasselijk op militaire verkeer (te land, te water of in de lucht) en/of op gedragingen van aan de militaire rechtsmacht onderworpen personen voor zover voor dat verkeer of die gedragingen geen normen zijn gesteld in een toepasselijke Nederlandse strafwet of een op een Nederlandse strafwet steunende uitvoeringsregeling, dan wel schending van die normen wordt bedreigd met een lager strafmaximum dan waarmee de hogergenoemde verkeersmisdrijven en verkeersovertredingen zijn strafbaar gesteld.)

Militaire strafrechtspraak

De organisatie

De Rechtspleging bij de zeemacht, de Rechtspleging bij de land- en luchtmacht, de Provisionele instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof en de Militaire Cassatiewet zullen in de naaste toekomst worden vervangen door één wet: de Wet militaire strafrechtspraak.

De krijgsraden en het Hoog Militair Gerechtshof zullen worden opgeheven. Ook zullen de functies van vlootvoogd en commandierend generaal verdwijnen.

Bij het gerechtshof en de arrondissementsrechtbank te Arnhem zullen, voor de berechting van door militairen begane misdrijven (en enkele overtredingen) militaire strafkamers worden ingesteld, zowel enkelvoudige als meervoudige. Door militairen begane overtredingen, voor zover niet aan de rechtsmacht van de kantonrechter onttrokken, zullen worden berecht door de kantonrechter te Arnhem.

In de *Nederlandse Antillen* en *Aruba* zullen bij de aldaar functionerende „gerechten in eerste aanleg”, één meervoudige en één enkelvoudige militaire kamer worden ingesteld, alsmede bij het Gemeenschappelijke Hof van Justitie van beide landen één meervoudige militaire kamer.

Op grond van de nieuwe Wet militaire strafrechtspraak zullen voor de berechting van militairen in gebieden van het Koninkrijk, die in staat van oorlog of in staat van beleg zijn verklaard, en ook voor de berechting van militairen in het buitenland, *mobiele rechtbanken* kunnen worden ingesteld, die in het uiterste geval geheel uit militairen kunnen bestaan.

In het oorspronkelijke wetsontwerp was niet in kantonrechtspraak over militairen voorzien. In de Memorie van Antwoord komt de regering echter tot de conclusie dat er geen goede argumenten zijn om in tijd van vrede de berechting van door militairen begane overtredingen niet op het niveau van de kantonrechter en met toepassing van de voor de kantongerechtsprocedure geldende bepaling te laten plaatsvinden.

De ondertekenaars van het adres zijn van mening dat invoering van kantonrechtspraak voor militairen ongewenst is. Het maakt de zaak nodeloos in-

gewikkeld. „Als er, zoals nu geregeld voorkomt, een zitting in Duitsland gehouden moet worden”, aldus het adres, „zullen in de oorspronkelijke opzet twee burgerleden en één militair lid van de militaire kamer, vergezeld van een officier van justitie en een griffier, zich derwaarts begeven; zij kunnen alle zich voordoende zaken afdoen.” In de nieuwe opzet zullen zich bij het gezelschap echter een kantonrechter en een kantongerechtsgriffier moeten voegen. „Is het dan niet het eenvoudigste een van de burgerleden van de rechtbank als kantonrechter plv. aan te wijzen en de rechtbankgriffier als kantongerechtsgriffier plv.? Maar wat blijft er dan nog over van een afzonderlijke kantonrechtspraak?”, aldus de ondertekenaars.

Het argument dat, indien kantonrechtspraak wordt ingevoerd, de berechting van overtredingen volgens de kantongerechtsprocedure kan geschieden, stelt naar het oordeel van de ondertekenaars van het adres niet veel voor, omdat vele artikelen van de kantongerechtsprocedure gelijklopend of vrijwel gelijklopend zijn aan die van de politierechterprocedure. Het enige wezenlijke verschil is dat het hoger beroep zal dienen voor de militaire kamer van de arrondissementsrechtbank. De ondertekenaars vragen zich echter af of dit een voordeel is. „Het lijkt nuttig”, zo stellen zij, „dat in de toekomst het gerechtshof zijn invloed kan hebben op de vorming van de jurisprudentie in het bijzonder van militaire overtredingen en overtredingen met een militair aspect.”

Het openbaar ministerie

In 1972 aanvaardde de Tweede Kamer niet slechts de conclusie dat er afzonderlijke militaire strafkamers zouden komen, maar ook, bij die kamers, een afzonderlijke militaire openbare aanklager. De bedoelde conclusies luiden letterlijk:

— *Rechters gespecialiseerd in militaire zaken met een overwegend burgerlijk element in de samenstelling der gerechten, die zoveel mogelijk in commune gerechten geïntegreerd zijn als militaire strafkamers van deze gerechten verdienen de voorkeur.*

— *De openbare aanklager bij de krijgsraad is een burger-rechtsgeleerde die tevens lid is van het openbaar ministerie bij een burgerlijk gerecht. Hij blijft naar mogelijkheid deelnemen aan de werkzaamheden van dat gerecht. Bij het bereiken van de leeftijd van 60 jaar wordt ontslag als openbaar aanklager verleend. Bij een krijgsraad kan meer dan één openbare aanklager worden benoemd. Zijn benoeming geschiedt door de Kroon,*

met dien verstande evenwel, dat de Kroon deze benoeming in oorlogsomstandigheden kan opdragen aan een militaire autoriteit.

De militaire strafkamers vinden in de nieuwe Wet militaire strafrechtspraak regeling, de militaire openbare aanklager echter niet. Dat betekent dat het afzonderlijke militaire parket, zoals dat thans bij de krijgsraden bestaat, in de toekomst zal verdwijnen.

De ondertekenaars van het adres aan de Kamer betreuren dat ten zeerste. Onmiskenbaar zou, zo stellen zij, een afzonderlijk militair parket de operationele gereedheid van de krijgsmacht ten goede komen. Een afzonderlijk militair parket kan immers te allen tijde, zowel binnen als buiten het OM, geheel zelfstandig de belangen van de krijgsmacht behartigen, zonder afhankelijk te zijn van prioriteiten die door anderen worden gesteld. Bovendien kan intern het management rechtstreeks worden afgestemd op de organisatie van de krijgsmacht. Tevens is een afzonderlijk militair parket steeds operationeel gereed om regelend te kunnen optreden indien het in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden nodig is, (ook) wat de militaire justitie betreft, over te gaan van de vredes- naar de oorlogsorganisatie.

Ook wanneer niet tot het instellen van een afzonderlijk militair parket zal worden besloten, dient toch de aanwijzing van officieren van justitie bij de militaire strafkamer te geschieden door de Kroon op voordracht van de ministers van justitie en van defensie, aldus het adres.

De strafvordering

De nieuwe Wet militaire strafrechtspraak bepaalt, in overeenstemming met de door de regering aangehangen integratiegedachte, dat in militaire strafzaken het Wetboek van Strafvordering van toepassing is, *tenzij daarvan in de Wet militaire strafrechtspraak wordt afgeweken.*

De belangrijkste desiderata van de ondertekenaars van het adres op het gebied van de strafvordering zijn de volgende.

— De toevoeging van raadslieden aan in het buitenland geplaatste militairen dient afdoende te worden geregeld. „Alhoewel het onder de nu geldende wet zelden voorkomt dat in het buitenland een advocaat voor de krijgsraad een beklagde

bijstaat", aldus het adres, „moet een goede regeling voor de toekomstige gevallen waarin dat wèl zal gebeuren, voorhanden zijn." De ondertekenaars menen dat toevoeging door de voorzitter van de militaire kamer van zowel officieren als advocaten aan militairen die in het buitenland zijn geplaatst alle problemen oplost.

— Een wettelijke regeling op het punt van toevoeging van raadsliden in tijd van oorlog moet alsnog worden vastgesteld. In de stukken ontbreekt een bespreking van de toevoegingsregeling in tijd van oorlog, aldus het adres. „Moet de mili-

tair het dan uitsluitend met officieren als raadsliden doen?" En: „Hoe is de regeling als een militair in het buitenland of in oorlogstijd geen genoeg neemt met een officier als raadsman en erop staat dat hem een advocaat wordt toegevoegd? Het geval kan zich immers voordoen dat geen advocaat bereid blijkt zich te laten toevoegen."

Het adres bevat, wat het militaire strafprocesrecht betreft, nog een aantal andere wensen en aanbevelingen. Ruimtegebrek laat echter niet toe alle desiderata te vermelden.

**U bent lid van de
Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de
Krijgswetenschap,**

tevens actief dienend officier van KL of KLu, en u gaat de dienst verlaten?

Meldt u dat dan s.v.p. even aan de ledenadministratie (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk), dan wordt ervoor gezorgd dat u de Militaire Spectator blijft ontvangen!

Ir. M. A. W. Scheffelaar

hoogleraar KMA

Technische ontwikkelingen en hun invloed op de militair

Technische ontwikkelingen zou men kunnen opvatten als: georganiseerde toepassing van natuurwetenschap. Bezielt men de geschiedenis door de eeuwen heen, dan kan er voor het volgende gezichtspunt iets te zeggen zijn.

In het verre verleden lag bij georganiseerde toepassing van natuurwetenschap de nadruk op organisatie. De Amerikaanse cultuurhistoricus Lewis Mumford noemt het leger dwangarbeiders, dat voor de farao's piramiden bouwde, een „megamachine” vanwege de perfecte organisatie met hoog rendement. Soortgelijke megamachines bouwden bij de Romeinen wegen en aquaducten en ook kathedralen voor de bouwheren in de middeleeuwen. Ondanks die organisatie liep het toch wel eens mis als gevolg van de beperkte natuurwetenschappelijke kennis. Een voorbeeld daarvan is de kathedraal van Beauvais in Noord-Frankrijk. De ambitieuze plannen heeft men nooit kunnen verwezenlijken. Gebrek aan kennis van de mechanica was de oorzaak van het instorten van een deel van het bouwwerk. Alle pogingen tot herbouw hadden hetzelfde resultaat. Uiteindelijk gaf men het op. De kathedraal staat er nog steeds, voor de helft een juweel van middeleeuwse bouwkunst, voor de helft een momument voor het falen van de bouwkunde.

De moderne tijd begint met een sterke toeneming van natuurwetenschappelijke kennis — er liggen slechts twee eeuwen tussen Newton en Einstein — gevolgd door een explosieve toeneming van toepassingsmogelijkheden van die kennis. Wanneer wij nu over technische ontwikkeling spreken, ligt de nadruk duidelijk op de onafzienbaar brede scala van toepassingsmogelijkheden van natuurwetenschappelijke kennis waarover wij beschikken. Hoe staat het nu met de organisatie, die nodig is om tot zinvolle technische ontwikkeling te komen? Het lijkt erop dat in de moderne tijd juist onze organisatorische vermogens te kort schieten en, er-

Wij kijken ernaar en zien het niet (LAO TZE)

ger nog, dat wij daarop niet beter kunnen reageren dan destijds de bouwheren van Beauvais. L'histoire se répète. Wie een willekeurige krant opslaat kan daarin bijna dagelijks het 20e-eeuwse analogon van de kathedraal van Beauvais terugvinden: energieproblematiek, zure regen, verpaupering in grote delen van de wereld, enz. De analogie schuilt vooral in het feit dat pas wordt gereageerd nadat de ramp zich heeft voltrokken en dan, vermoedelijk, op dezelfde manier zoals dat in Beauvais ook al wel zal zijn gebeurd: de schuldige wordt aangewezen en men gaat weer op de oude voet verder.

Deze onmacht met de technische verworvenheden om te gaan is een algemeen maatschappelijk probleem. Dat de krijgsmacht haar aandeel daarin heeft te dragen, is niet meer dan vanzelfsprekend. Voor die krijgsmacht brengt het nog een bijzonder probleem mee. Wij roepen ons daartoe het voorgaande nog even in herinnering. De bouwmeesters van Beauvais konden aan hun plannen niet zien dat er iets mis was. Dat merkten zij pas toen het gebouw bezweek. Dat behoefde overigens geen reden te zijn te denken dat de plannen niet deugden. In eerste instantie zal men de blaam wel bij de uitvoering hebben gelegd. De verantwoordelijkheid daarvoor lag overigens bij dezelfde bouwmeesters. *Het bijzondere probleem voor de krijgsmacht is nu dat er wel plannen voor kathedralen worden gemaakt, maar geen kathedralen worden gebouwd!* Kan in die plannen al rekening worden gehouden met de discrepantie tussen onbegrensd lijkende technische mogelijkheden en beperkte organisatorische vermogens? Bij de confrontatie met diezelfde problematiek lijkt de maatschappij daartoe slecht in staat. Mijns inziens ligt hier een probleem dat voortdurend aandacht vraagt en dat niet bij voorbaat met optimisme mag

worden benaderd. Vooruitlopend op wat later nog nader zal worden besproken, durf ik hier reeds de volgende stelling aan.

De kwaliteit van een organisatie wordt bepaald door de mate van op het organisatiedoel gerichte afstemming tussen de technische en de organisatorische mogelijkheden. Ieder op zichzelf beschouwd, kunnen zij geen oordeel over die kwaliteit mogelijk maken.

Twee punten van kritiek dienen zich nu reeds duidelijk aan.

Ten eerste wordt in deze inleiding wel een erg simpele voorstelling van zaken gegeven; dat zij toegegeven. Toch wordt daarmee een uitgangspunt gevormd voor de ontwikkeling van een te verantwoorden visie op het onderwerp dat hier aan de orde is.

Ten tweede komt mijn stelling, die nog wel enkele nader te definiëren begrippen bevat, neer op weinig meer dan op het intrappen van een open deur; ook dat zij toegegeven. Alleen blijkt in de praktijk die deur vaak dicht te zijn dan men op het eerste gezicht zou denken.

Technische middelen, produkten van de ontwikkeling van de natuurwetenschap, verraden hun afkomst niet. Voor een beter begrip is een kleine excursie naar de geschiedenis van die ontwikkeling nuttig. Misschien biedt dat een mogelijkheid tot extrapolatie naar de toekomst. Er verstrijkt immers tijd, soms veel tijd, tussen een wetenschappelijke vondst en de vertaling ervan in bruikbare techniek. Ook vinden wij zo misschien nog een uitgangspunt voor de te ontwikkelen visie op ons probleem.

Wetenschappelijk denken

Nieuwsgierigheid naar het natuurgebeuren om ons heen zal wel zo oud zijn als de mensheid zelf. Het optreden van steeds weer terugkerende, reproduceerbare, verschijnselen in die natuur leidt tot geloof in een of meer grote regelgevers en natuurlijk ook tot nieuwsgierigheid naar die regels zelf. De eerste „natuurwetten” die de mens zo opstelde, werden geformuleerd als uitingen van de wil van een dergelijke regelgever en leidden tot de vraag *waarom* bepaalde verschijnselen zich voordoen, de vraag naar de reden ervan. Bedrijvers

van natuurwetenschap probeerden op die vraag het antwoord te vinden.

Een vogel in de lucht blijft zweven, een steen in de lucht valt naar beneden. Aristoteles gaf ca. 300 vC het antwoord: vogels willen zweven en stenen willen vallen. De middeleeuwse wijsgeren hadden het antwoord ook: God wil dat vogels zweven en dat stenen vallen.

Rond de 16e eeuw veranderde de vraagstelling. In plaats van naar het waarom ging men vragen naar het *hoe*, naar de oorzaak van de verschijnselen. Zo werd aan de ene kant een voordurend wijsgerig twistpunt buiten de deur van de natuurwetenschap gezet; aan de andere kant werd de nadruk gelegd op de relaties tussen oorzaken en gevolgen, op causale verbanden. Dat had verstrekkende gevolgen. Onderzoek kon nu worden gedaan met behulp van experimenten. Zulks op grond van de in de empirie bevestigde hypothese dat er in de natuur wetmatigheden zijn, die onveranderlijke relaties tussen oorzaken en gevolgen vastleggen. Zo deed Galilei valproeven vanaf de toen reeds scheve toren van Pisa, en ondervond aan den lijve dat de oude zienswijze zich niet zomaar liet verdringen. Zijn op waarnemingen, op experimenten, gebaseerde conclusie dat de aarde om haar as roteert, werd als ketterij bestempeld. Zeer onwetenschappelijk, zeggen wij nu.

De nieuwe natuurwetenschap schiept tevens de behoefte aan een taal, waarin die oorzaak-gevolgrelaties kunnen worden uitgedrukt. Zo ontwikkelde zich, parallel aan de ontwikkeling van de nieuwe natuurwetenschap, de moderne wiskunde. Newton, bijvoorbeeld, moest zelf de wiskunde uitvinden die nodig was om zijn natuurwetenschappelijke ontdekkingen in een bruikbare vorm te beschrijven.

Ook de ontwikkeling van de wiskunde bleek een vruchtbare te zijn, die al snel zelfstandig werd en soms resultaten bereikte die in de natuurwetenschap pas weer veel later hun toepassing vonden. Er ontstond een wetenschappelijk stelsel, dat wel tot ontwikkeling van techniek en tot een industriële revolutie móést leiden. Op een steeds breder terrein werd immers bekend welke oorzaak-gevolgrelaties er bestaan. De vraag: langs welke weg kan men welk gewenst gevolg bereiken? kon dan ook op steeds meer gebieden worden beantwoord.

Zien wij op deze ontwikkeling terug, dan constate-

ren wij dat ze een zwaar stempel heeft gedrukt op het westerse denken. Om te beginnen op de natuurwetenschap zelf en op de toepassingen ervan in de techniek. De wiskundige modellen die daarbij worden gebruikt, lenen zich bij uitstek voor het beschrijven van ondubbelzinnige oorzaak-gevolgrelaties, zoals veel natuurlijke processen die in onze ogen vertonen. De schepping lijkt dagelijks de juistheid van die modellen en van onze „natuurwetten” te bevestigen. Het gevaar zit erin dat wij zóver van onze zintuigen en onze gevoelens verwijderd raken, dat wij die wetten en modellen de eigenlijke schepping denken te zijn.

Wij zijn ook zó gewend geraakt aan het manipuleren met modellen en getallen, dat het geen wonder is dat wij vaak denken dat die identiek zijn met de werkelijkheid. Zij zijn echter maar een gedeeltelijke afspiegeling ervan. Van welk deel? Dat hangt af van onze doelgerichte, subjectieve, keuze van de kenmerken van de werkelijkheid, die wij in onze modellen opnemen. In de techniek zijn dat, door de aard van de wiskundige modellen, kwantitatieve kenmerken. Wat niet in getallen kan worden uitgedrukt, dreigt gemakkelijk uit de boot te vallen en dus te worden verwaarloosd. Het kwantitatieve overheerst, getallen suggereren dikwijls een betekenis die de werkelijke waarde ervan overtreft; in ons computertijdperk worden wij geïntimideerd door het getal. Verder leert onze ervaring dat in werkelijkheid geen twee dingen of verschijnselen identiek zijn. Toch wordt dit in de modellen van die werkelijkheid gesuggereerd.

Dat is geen tekortkoming. De modellen dienen juist om algemeen inzicht te krijgen in eigenschappen en gedrag van soortgelijke dingen of verschijnselen. Dat alles betekent wel dat een model nooit in staat is alles te beschrijven wat de echte werkelijkheid heeft te bieden.

Toen Laplace zijn werk over de hemelmechanica „*Mécanique céleste*” aan Napoleon uitlegde, vroeg deze: „En waar is God gebleven?” Trots op zijn prestatie antwoordde Laplace: „Die hypothese heb ik niet nodig”; niets anders dan onze Simon Stevin reeds twee eeuwen daarvoor zei: „Wonder en is gheen wonder.” De denkwijze die in de natuurwetenschap tot zoveel succes leidde, werd ook op andere gebieden overgenomen. Uitgangspunt daarbij was de hypothese dat er ook daar sprake

zou zijn van wetmatigheden, die op een analoge wijze konden worden beschreven.

In de tijd dat Laplace zijn hemelmechanica schreef, kwam Adam Smith met zijn „*Wealth of nations*” de grondslag leggen voor de economie.

Of het nu in de natuurwetenschap is, in de economie of waar dan ook, het is van belang in te zien dat al die wetmatigheden — of zij nu in een wiskundige of in een andere taal worden beschreven — slechts modellen zijn van werkelijke verschijnselen en processen. Die modellen vormen daarvan dikwijls een bruikbare afbeelding. Toch hebben zij hun beperkingen. Dikwijls beschrijven zij alleen maar hoofdzaken en worden minder belangrijk geachte details weggelaten. Minder belangrijk geacht . . . door wie? Niet per se door de natuur, maar wel door de modellenmaker, door de mens. Daarmee komt een factor in het geding, die ons nog veel problemen zal bezorgen.

Het beeld van de werkelijkheid dat die natuurwetenschappelijke denkwijze schept, is in essentie volkomen statisch. Dank zij de onveranderlijke wetmatigheden leiden dezelfde oorzaken steeds weer tot dezelfde gevolgen en zijn dezelfde verschijnselen steeds weer tot dezelfde oorzaken terug te voeren. Het heden bevat zo het verleden en de toekomst, de tijd heeft geen richting.

In de natuurwetenschap komt men thans meer en meer tot het inzicht dat dit een sterk vereenvoudigd beeld van de werkelijkheid is; soms bruikbaar, maar soms ook een karikatuur van die werkelijkheid. Ik citeer Nobelprijswinnaar Prigogine, in het voorwoord van zijn boek: „*From being to becoming*”:

Volgens de klassieke opvatting is het in principe mogelijk de toekomst en het verleden van een systeem te bepalen, wanneer men de toestand van dat systeem op een bepaald tijdstip met voldoende nauwkeurigheid kent. In feite weten wij dat het zelfs onmogelijk is om bv. te voorspellen dat het hier vandaag over een maand zal gaan regenen.

In een dergelijke visie moet het wel mogelijk zijn een beperkt inzicht te krijgen in het „chaotische”, niet uit het verleden bepaalde en niet statische. In plaats van de onzekerheid te negeren, kunnen dan ook de grenzen tussen het zekere en het onzekere worden aangeduid.

Dergelijke nieuwe inzichten kunnen wel eens er toe leiden dat de natuurwetenschap over 20 jaar niet meer met de bestaande is te vergelijken. De maatschappelijke gevolgen daarvan zijn onvoor-

spelbaar. Het zou niet de eerste keer zijn dat iets dergelijks voorviel.

De ontdekkingen en uitvindingen van de 19e eeuw leidden tot algemeen optimisme en een geloof in voortdurende vooruitgang. Aan het eind van die eeuw raadde de rector magnificus van de universiteit van Harvard aspirant-studenten af nog natuurkunde te studeren; op een paar details na was de gehele natuurkunde immers al uitgevonden. Binnen tien jaar hadden Planck en Einstein de gehele natuurkunde op haar kop gezet. Maar dat niet alleen: het optimisme maakte plaats voor pessimisme en de twijfel groeide of de gang nog wel vooruitgang was. De mens van de 20e eeuw lijkt niet op die van de 19e.

Technische ontwikkeling

Laten wij ons nu wenden tot het onderwerp „Technische ontwikkelingen en hun invloed op de militair”. Wij lijken wel erg ver te zijn afgedwaald, maar dat is slechts schijn. Het is onmogelijk dit onderwerp anders te zien dan als een verbijzondering van „Technische ontwikkelingen en hun invloed op de westerse maatschappij”. Wij kunnen het immers niet anders bezien dan uit dezelfde achtergrond, dezelfde denkwereld en dezelfde cultuur.

Enkele vaststellingen zijn op dit moment reeds mogelijk. Het produceren van technische middelen levert weinig problemen op. Kennis en middelen zijn in overvloed aanwezig. Het wordt al moeilijker met die technische middelen een technisch systeem te maken. Nu komt immers de mens in het geding, die samen met het technische middel een specifiek doel wil bereiken; er moet een functie worden vervuld. In een door techniek overheerste samenleving wil het middel nog wel eens het doel bepalen, een typisch trekje van onze consumptiemaatschappij. De verleidingen van de overvolle technische supermarkt zijn ook voor de militair groot.

Het grote probleem komt, wanneer al die producten van de technische ontwikkeling samen met andere elementen in een harmonieuze organisatie moeten worden samengebracht. Harmonieus, d.w.z. dat de organisatie doelen met een minimum aan inwendige spanningen kunnen worden gerea-

liseerd. Met dat probleem weten wij maar al te vaak geen raad.

Voor de verdere uitwerking van het onderwerp zijn twee kernvragen belangrijk, die later impliciet zullen terugkeren. Zij kunnen een richtpunt vormen, wanneer vraagstukken als techniek in de krijgsmacht aan de orde komen.

De eerste is de vraag naar de functie van technische systemen. Wat is de bijdrage, die ervan wordt verwacht ten behoeve van het functioneren van de organisatie waarin zij zijn opgenomen? Hier komen de relaties aan de orde tussen de technische en niet-technische elementen van het systeem en die tussen het systeem en de directe omgeving ervan.

De tweede kernvraag is de vraag naar de functie van de organisatie. Wat is de bijdrage die de organisatie moet leveren ten behoeve van het realiseren van de aan de organisatie opgelegde doelen? Hier komen de relaties aan de orde tussen de organisatie en de omgeving ervan.

De volgorde waarin deze kernvragen zijn gesteld werd ingegeven doordat ons onderwerp technische middelen als uitgangspunt suggereerde. Het lijkt immers zo logisch om, uit de vraagstelling naar technische ontwikkelingen, als eerste stap die naar de producten daarvan, de technische middelen, te maken. Zo komt men tot een bottom-up-benadering van het probleem. Uit de kernvragen blijkt nu evenwel dat een top-down-benadering noodzakelijk is. De bijdrage van een technisch systeem ten behoeve van het functioneren van een organisatie kan alleen maar worden beoordeeld, wanneer over dat functioneren van die organisatie duidelijkheid bestaat.

Voor de militaire organisatie resteert dan nog een bijzonder aandachtspunt. Dat is gelegen in de discrepantie tussen het maatschappelijke doel en het organisatie-doel. Het *maatschappelijke doel* is onderdeel van het veiligheidsbeleid: behoud van de vrede, vergroten van internationale stabiliteit, voorkomen van oorlog. Het *organisatie-doel* is het tot gelding kunnen brengen van gevechtskracht en gevechtsgereedheid. Des te beter het maatschappelijke doel wordt gerealiseerd, des te minder is men in staat te toetsen of de organisatie metterdaad kan functioneren. Hoe goed is men dan in staat de bijdrage te beoordelen, die de krijgsmacht aan het bereiken van de maatschappelijke

doelstelling levert? Van de krijgsmacht en van de militairen verwacht de maatschappij dat zij voor het vervullen van hun functie hun werk níét doen. Dat maakt militairen tot een bijzonder volk. Dat wordt geïllustreerd in een anekdote die de ronde deed toen in Engeland de eerste kerncentrale werd gebouwd. Wat voor mensen zijn nodig om de controlekamer te bemannen van een centrale, waar gemiddeld eenmaal per 12 miljoen jaar een catastrofe dreigt? Het antwoord: gepensioneerde schouten-bij-nacht van de Royal Navy; zij zijn erop getraind *split-second decisions* te nemen en daarop een leven lang te wachten.

Voor het vervullen van de functie moeten in de organisatie processen verlopen. De leiding van de organisatie op verschillende niveaus — het management zo men wil — moet die processen beheersen. Daarvoor moeten die processen worden ingericht en bestuurd en de resultaten moeten worden teruggekoppeld. Men kan daarin drie stappen onderscheiden.

— De eerste stap is die van de bepaling van het *beleid*. De doelen zijn gegeven maar moeten, mogelijk in samenspraak met de opdrachtgever, misschien nog wel operationeel worden gemaakt. In het beleid worden de wegen aangegeven waarlangs, en de middelen waarmee, de doelrealisatie plaatsvindt, en tevens de prioriteiten tussen de doelen.

— De tweede stap is die van de *planning of programming*. De weg naar het doel wordt in deeltrajecten ontleed, de coördinatie wordt geregeld en de tijdschaal wordt toegevoegd.

— De derde stap is die van de *uitvoering*. De resultaten van de uitvoering worden teruggekoppeld naar het beleid.

Hierbij valt op te merken dat die systematiek in het geheel niet overeenkomt met de indeling die men wel maakt in niveaus van management: hoger management = „beleidsniveau”, middenmanagement = „planningniveau”, lager management = „uitvoerend niveau”. Op ieder niveau in de organisatie worden doelen gesteld, die door middel van beheerste processen moeten worden gerealiseerd, dus via de stappen beleidsbepaling, planning en uitvoering. Elke van die stappen moet leiden tot een resultaat, met andere woorden: iedere stap heeft een functie. Om deze gedachtengang te

verduidelijken, zou men die als volgt kunnen benoemen:

— beleidsbepaling komt overeen met de *voorwaarden scheppende functie*;

— planning komt overeen met de *organiserende functie*;

— uitvoering komt overeen met de *uitvoerende functie*.

Voorwaarden scheppen . . . voor wat? Voor de uitvoering!

Organiseren . . . van wat? Van de uitvoering!

De uitvoering staat hierbij steeds centraal. Dat is een probleem, wanneer men wél beleid kan bepalen en kan plannen, maar nooit aan de uitvoering toekomt. De terugkoppeling is dus ook niet mogelijk. Het gevaar dreigt dat beleid en planning een eigen leven gaan leiden, terwijl zij ondergeschikt behoorden te zijn aan de uitvoering, *de toetssteen van het gehele proces*. De kwaliteit van het beleid en van de planning wordt dan aan andere maatstaven afgemeten. De te verwachten onzekerheid, de „fog of war”, waarbinnen de uitvoering plaatsvindt, raakt op de achtergrond. Beleid en planning ademen een precisie en een betrouwbaarheid, die de risico's van de uitvoering kunnen doen vergeten. In zekere zin is men daaraan al gewend. In militaire operatiebevelen gebruikt men de tegenwoordige tijd om toekomstige actie te beschrijven: het bataljon neemt . . . ; de afdeling neutraliseert . . . ; enz. Toch is het, statistisch gezien, onmogelijk dat meer dan 50% van alle gevechtsacties de voorziene afloop heeft.

Het incalculeren van de onzekerheid van het resultaat van de uitvoering zou de beleidsbepaling en de planning niet gemakkelijker maken. Het beleid en de planning zullen ook aan duidelijkheid inboeten, zodat een te oppervlakkige beoordeling ervan ongunstig kan uitvallen. Uit een grondiger beoordeling zal overigens kunnen blijken dat het beleid en de planning aan flexibiliteit hebben gewonnen. Zij zijn dan niet bij voorbaat gekoppeld aan dat ene, gewenste, resultaat van de uitvoering, maar ook nog bruikbaar als middel voor procesbeheersing wanneer dat resultaat anders uitpakt. De kathedraal zou tijdens het bouwen immers altijd nog kunnen instorten.

Het geheel overziende, kom ik tot de volgende samenvatting. Wil de organisatie als geheel haar

functie kunnen vervullen, dan moeten binnen die organisatie deelfuncties worden vervuld door systemen, waarin technische en personele middelen in onderlinge samenhang zijn gebracht, zijn georganiseerd. De uiteindelijke prestatie wordt geleverd door dat samenhangende stelsel. Aangezien een doel startpunt moet zijn voor het proces van beleidsbepaling—planning—uitvoering, zal ook de deelfunctie moeten zijn gedefinieerd, alvorens men gaat denken over de invulling van het systeem dat de deelfunctie moet gaan vervullen. Ook hier mogen doelen en middelen niet worden verward. Een goede definitie van de deelfunctie zal moeten beschrijven welke prestatie van het systeem wordt verwacht; voor het doen van uitspraken over de implementatie is het nog te vroeg. Een voorbeeld van een redelijke functiedefinitie: transport van x over een afstand s in een tijd t onder omstandigheden y en met randvoorwaarden z . Een voorbeeld van een slechte functiedefinitie: een wielvoertuig met een draagvermogen a , een gemiddelde snelheid over de weg b en een actieradius c . Hier vindt men elementen: de middelen waarmee, de wegen waarlangs, en vermoedelijk ook al een antwoord op de prioriteitsvraag, die pas in het beleid aan de orde behoren te komen. Zo komt men er nooit achter dat varen of hooveren of lopen misschien wel een betere oplossing zijn.

Wanneer een inventarisatie is gemaakt van de beschikbare technische en personele middelen, kan het vraagstuk van de onderlinge samenhang worden aangepakt. Welke eisen stelt de techniek aan de mensen die ermee moeten werken? Welke grenzen stellen de menselijke beperkingen aan de technische mogelijkheden? In hoeverre kan de techniek compensatie bieden voor het menselijk tekort, zodat toch aan de prestatie-eisen kan worden voldaan? En, wat nog wel eens wordt vergeten, in hoeverre is de mens in staat technische tekorten op te vangen?

Wanneer wij nu enkele belangrijke aspecten van technische ontwikkelingen, technische middelen, personele middelen en hun samenhang nader gaan bezien, is het niet mogelijk de systematiek geheel te handhaven die de zojuist gegeven opsomming van deze categorieën wellicht suggereert. Daarvoor is juist die samenhang een te essentiële factor, des te meer, wanneer wij beseffen hoe belangrijk de invloed van de omgeving is waarin de systemen moeten functioneren. Die samenhang raakt

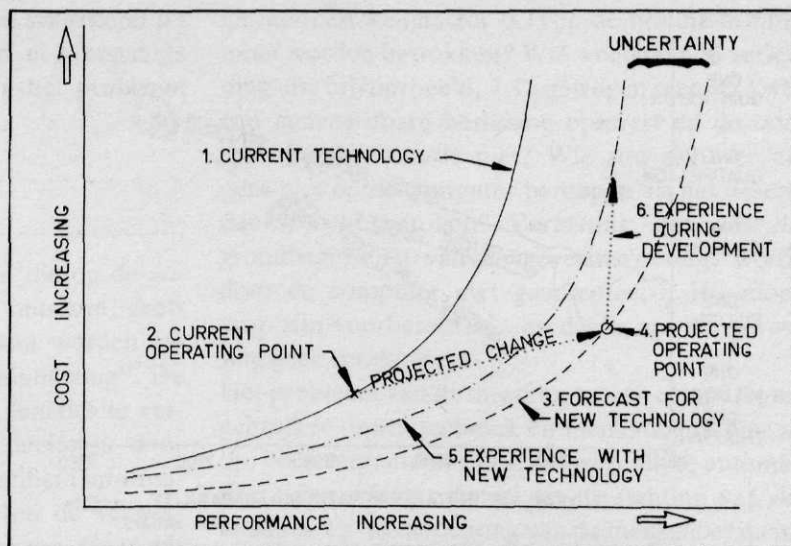
verder precies het onderwerp dat nu aan de orde is. Bovendien zijn de gedachten op dit gebied niet zo ver ontwikkeld, dat het presenteren van een coherente theorie mogelijk is. Het is zelfs de vraag of zulk een theorie een nastrevenswaardig doel is, gezien de scepsis aangaande de bruikbaarheid van klassieke theorievorming voor problemen als deze. Het volgende zal dus een wat rapsodisch karakter krijgen.

Technische mogelijkheden

De technische ontwikkelingen zijn een bron van steeds nieuwe technische mogelijkheden voor de krijgsmacht; steeds nieuwe technische middelen dienen zich aan. Die ontwikkelingen zijn in de eerste plaats gericht op prestatieverhoging. Die prestatieverhoging heeft haar prijs, letterlijk en figuurlijk. Letterlijk, omdat voor de hogere prestaties moet worden betaald. De prijs neemt toe naarmate de prestaties toenemen; niet recht evenredig, maar sterker. Dikwijls neemt ook de complexiteit van het systeem toe. Dat heeft tot gevolg een grotere afhankelijkheid van de logistieke ondersteuning op hogere echelons. Met de complexiteit neemt in het algemeen ook de onbetrouwbaarheid van het systeem toe met als gevolg verminderde inzetbaarheid en beschikbaarheid. Een kritische beschouwing van de prestaties van de Britse luchtafweersystemen tijdens de Falkland-oorlog laat zien dat het ouderwetse 20 mm-kanon ten opzichte van het geleide wapen Rapiro helemaal geen slecht figuur heeft geslagen. Een mogelijke prestatieverhoging moet altijd nog worden beoordeeld aan de hand van de gevraagde functie. Hoe vaak zal een situatie om die verhoogde prestatie vragen en kan die vraag alleen maar met technische vernieuwingen worden beantwoord? Een voorbeeld: is een tankkanon met een effectieve dracht van 5000 m zijn meerprijs waard, ook als een tegenstander dat reeds in zijn arsenaal zou hebben?

Veel technische ontwikkelingen verlopen sneller dan de ontwikkeling van een nieuw wapensysteem. Alleen al de tijd blijkt hier een kostenverhogende factor te zijn. Bovendien kan die snelle technische vooruitgang tot allerlei tussentijdse wijzigingen in de oorspronkelijke plannen leiden,

Afb. 1 Mogelijk effect van onzekerheid bij de toepassing van nieuwe technologie ten behoeve van prestatieverhoging (Deitchman, blz. 240)

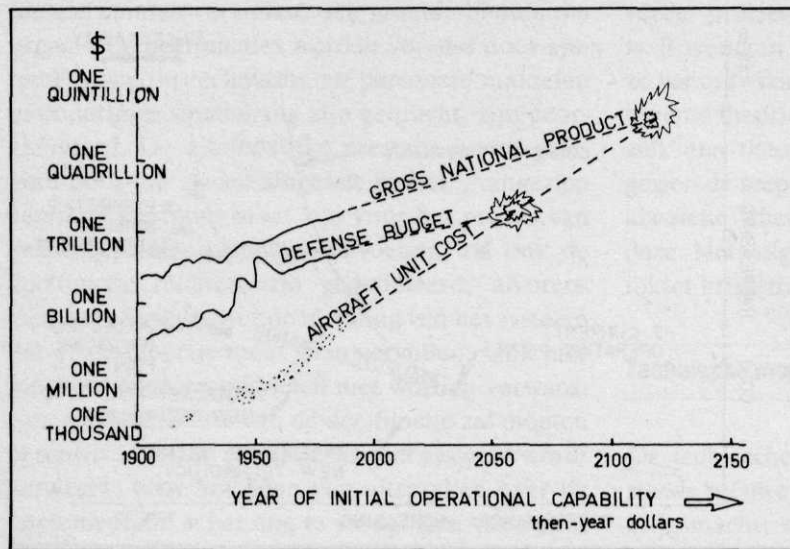
die meestal ook een kostenverhogend effect hebben; een soort Walrus-effect.

Deitchman, medewerker van het Amerikaanse Institute for Defense Analyses, wijst op een kenmerk van de ontwikkeling van de defensietechnologie. Technische toepassingen reiken tot prestatiegrenzen, die worden gesteld door materiaaleigenschappen, rendement van energieomzetting en andere fysische factoren. De essentie van nieuwe technische toepassingen is, dat dergelijke grenzen worden verlegd. Maar welke mogelijkheden technische ontwikkelingen ook bieden, hoe dichterbij de grenzen worden benaderd, des te kostbaarder zal het leveren van de prestatie blijken te zijn. Dat probleem is niet uniek voor militaire systemen, ook Oosterscheldedammen en Stopera's vertonen het. Een van de oorzaken is de onzekerheid bij de ontwikkeling van een nieuw systeem. In afb. 1 zijn de prestaties van systemen tegen de kosten ervan uitgezet. De getrokken lijn geldt voor de huidige stand van de techniek; de gebroken lijn wordt geschat voor de nieuwe technische ontwikkeling. Om te bepalen wat een kosteneffectieve oplossing is bij de huidige, bekende stand van de techniek zal de ontwerper een punt kiezen vlak voor de steile kostentoename. Hij zal hetzelfde doen voor de nieuwe technologie. Die wordt bijna altijd te optimistisch geschat. Wanneer de ontwerper nu vasthoudt aan zijn gewenste prestatieniveau, terwijl voor de nieuwe technologie de streep-stippellijn geldt, komen hij en de belastingbetaler in ernstige moeilijkheden. Bovendien is de ervaring met geavanceerde techniek in

militaire systemen, dat zij tot een toeneming van de lopende kosten leiden. Voor avionische systemen bij een bepaalde stand van de techniek werd gevonden, dat met de complexiteit niet alleen de prijs, maar ook de onbetrouwbaarheid toenam, met als gevolg een grotere onderhoudsbehoefte. Natuurlijk kan nieuwe technologie ook worden gebruikt om, bij gelijk blijvende prestatie, de kosten te drukken. Een voorbeeld is de elektronische rekenmachine die kan optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen; in twintig jaar is de prijs ervan met 99% gedaald. In militaire systemen, met de dreiging van de tegenstander voor ogen, schijnt het altijd noodzakelijk te zijn verder te schieten, hoger en sneller te vliegen, meer berekeningen per seconde uit te voeren . . . en dikwijls is het ook noodzakelijk.

De Amerikaanse wapenontwikkelingsdeskundige Augustine wijst op een trend die, als hij wordt voortgezet, maakt dat rond het jaar 2050 de Amerikaanse defensiebegroting juist voldoende is om de marine met één schip, de landmacht met één tank en de luchtmacht met één vliegtuig uit te rusten (afb. 2). Die kunnen dan wel alles, maar de hemel helpe Amerika als zij uitvallen.

De Amerikaanse president Calvin Coolidge had iets dergelijks in 1928 reeds voorzien. Gevraagd om \$ 25.000, om zo een squadron gevechtsvliegtuigen te bekostigen, antwoordde hij: „Waarom niet één vliegtuig? Dan kunnen de piloten bij toerbeurt vliegen”. Het verschijnsel van afb. 2 wordt daarom wel „Calvin Coolidge's Revenge” genoemd.

Afb. 2 De kosten van gevechtsvliegtuigen, geëxtrapoliseerd naar de toekomst, evenals de defensiebegroting en het bruto nationaal produkt van de VS (Augustine, blz. 58)

Anderzijds wordt soms ook een voorschot genomen op technische ontwikkelingen die het laboratoriumstadium nog niet hebben verlaten. Dat kan eveneens aanleiding geven tot teleurstellingen, vertraging en kostenverhoging.

Zojuist werd al aangeduid dat prestatieverhoging van systemen tot kostenverhoging en daardoor tot vermindering van de organieke aantallen ervan leidt. Veel van die systemen zijn in oorlogstijd verbruiksartikelen waarvan, zeker op korte termijn, geen aanvulling valt te verwachten. De tank, met in vreedstijd een levensduur van 25 jaar, heeft in oorlogstijd een levensduur van 25 dagen of 25 uur. Bij kleine aantallen betekent het verlies van een tank al een gevoelige vermindering van de gevechtskracht. Wanneer wij daarbij bovendien de inzetbaarheidsproblematiek van complexe systemen en de betrekkelijkheid van het verhoogde prestatieniveau in aanmerking nemen, wordt duidelijk dat de afweging van kwaliteit tegen kwantiteit heel wat minder eenvoudig is dan wel eens wordt gesuggereerd.

Tot nu toe is overigens alleen de technische component van het systeem aan de orde geweest; de personele component zal nog een dimensie van complexiteit aan het probleem toevoegen. Aangezien de doelen door mensen worden gesteld, zullen mensen ook de eindverantwoordelijkheid moeten dragen voor de procesbeheersing, die tot de realisatie van die doelen moet leiden. In de systemen is de mens — voorlopig nog — de baas. De mens moet de technische middelen be-

dienen, inzetbaar houden en inzetbaar maken en dat, letterlijk en figuurlijk, onder vijandige omstandigheden. Naarmate die middelen complexer, kwetsbaarder en schaarser worden, stelt dat hogere eisen op het gebied van kennis, vaardigheid, verantwoordelijkheidsgevoel, fysieke gesteldheid en moreel. De aan de mens te stellen eisen zijn begrensd. Om welke mensen gaat het eigenlijk? Wat kan en wil men daarmee door opleiding en vorming bereiken? Wat betekent dit voor het maximum aan complexiteit, kwetsbaarheid en schaarste dat men van de technische middelen nog kan accepteren? De tractor, die in Nederland een wezenlijk aandeel heeft in de voedselproductie, staat in Soedan te roesten op de loskade. Hoe staat het met de tank, ontworpen voor een vrijwilligersleger met een diensttijd van 6 jaar; is die zonder meer bruikbaar voor een leger van dienstplichtigen met een diensttijd van 14 maanden? Het zal duidelijk zijn dat men dergelijke vragen niet bij voorbaat met „ja” behoort te beantwoorden.

Het probleem van de samenhang binnen het systeem komt vooral aan de orde bij de confrontatie van de mens met de techniek. Bij het bestuderen of beoordelen van een dergelijk systeem is het deze „interface”, die als eerste de aandacht verdient. Dat is in overeenstemming met de top-down-methode van systeembenadering, die in het voorgaande reeds werd toegepast. Vanuit het doel, via de functie, dringen wij het systeem binnen en bezien eerst de relatie tussen de subsystemen „techniek” en „mens”, voordat wij die subsystemen zelf in hun onderdelen ontleden. Duide-

lijk is ook dat die handelswijze niet voortkomt uit een dogmatisch vastklampen aan een bepaalde methodiek, maar dat de aard van het probleem ertoe dwingt.

Automatisering

Een voorbeeld van de problemen, die op de zo juist genoemde interface kunnen ontstaan, geeft de technische ontwikkeling die kan worden samengevat onder het begrip „automatisering”. De computer wordt ingeschakeld om functies te vervullen, die tevoren geheel of gedeeltelijk door mensen werden vervuld. De hoeveelheid informatie die zo kan worden verwerkt en de verwerkingssnelheid nemen daardoor sterk toe. Gaan wij na hoe een geautomatiseerd systeem werkt, dan is dat geheel langs de lijnen van de klassieke denkwijze. Daarvan is de computer ook een produkt. Het principe van de hedendaagse computer is geheel gebaseerd op tevoren vastgelegde oorzaak-gevolgrelaties. Wat niet erin zit, kan ook niet eruit komen. Bovendien is de computer alleen maar in staat kwantitatieve grootheden te verwerken.

Wanneer een computer een functie vervult, doet hij dat door de oorspronkelijke processen na te bootsen, die voor het vervullen van die functie nodig waren; door simulatie. Die simulatie geschiedt op basis van een model van het oorspronkelijke proces, waarvan de aard reeds is beschreven. Het model is deterministisch — de oorzaak-gevolgrelaties liggen vast — en kwantitatief. De overeenkomst van dit model met de werkelijkheid is even dubieus als die van de modellen die eerder al ter sprake kwamen. Men kan zeggen dat de vraag naar de *validiteit*, naar de mate van overeenkomst met de werkelijkheid, van het model steeds weer zal moeten worden gesteld.

Dikwijls is het antwoord positief, bv. wanneer een computer de functie van boekhouder of databank moet vervullen. Maar hoe staat het met zoiets als bv. geautomatiseerde besluitvorming, waarbij ook niet-kwantificeerbare grootheden een belangrijke rol kunnen spelen? Men zal dit proces niet in een kwantitatief deel, voor de computer, en een kwalitatief deel, voor de mens, kunnen splitsen. Men zal evenmin alle kwalitatieve grootheden in een kwantitatief keurslijf kunnen persen. Wie kan verantwoorden dat de moreelfactor 7,13 bedraagt

en met een weegfactor 0,11 in de besluitvorming moet worden betrokken? Wie weerstaat de verleiding als, bijvoorbeeld, 7,15 gewogen met 0,12 wel een aanvaardbare beslissing oplevert en de oorspronkelijke waarde niet? Wie zou zich vervolgens niet op de computer beroepen als het desondanks toch fout liep? Verrassing, een van de grondbeginselen van de gevechtsvoering, wordt door de computer niet geaccepteerd. Hij moet erop zijn voorbereid . . . en dan is er van verrassing geen sprake meer.

Het probleem van de interface tussen computer en gebruiker tussen techniek en mens, doemt hier al op. Naar mijn mening ook het wezenlijke automatiseringsprobleem. Zowel uit de richting van de techniek als uit de richting van de mens moet daarin verlichting worden gebracht.

Voor de gebruiker is de computer te dikwijls een hermetisch gesloten „black box” die geen enkel inzicht in het gesimuleerde proces toestaat. Dat degradeert de gebruiker tot een bedienaar, die het functioneren van het gehele systeem aan de techniek moet overlaten, tenzij hij tot onverantwoorde ingrepen besluit die het functioneren van het systeem weer in de waagschaal kunnen stellen. Technisch moet het mogelijk zijn de black box meer te openen, zodat de mens interactief met de techniek de systeemfunctie kan vervullen. Dan moet die mens daartoe ook wel in staat worden gesteld. Dat betekent niet dat die mens een computerexpert of automatiseringsdeskundige moet worden. Het betekent wel dat hij een systeemdeskundige moet worden, zó deskundig op het samenhangende stelsel mens en techniek, dat hij de verantwoordelijkheid voor het functioneren van het totale systeem kan blijven dragen. Wat is daarvoor nodig?

Daarvoor is kennis van het systeem en van de omgeving van dat systeem nodig. De functie van het systeem is gegeven. Voor het vervullen van die functie moeten de verschillende elementen van het systeem bekende deelfuncties vervullen in een bekende samenhang. Daarvoor moeten in die elementen processen verlopen. De parameters, die deze processen kenmerken, moeten bekend zijn. De omgevingsfactoren, die de systeemprocessen kunnen beïnvloeden, moeten eveneens bekend zijn. Bij die omgevingsfactoren behoren niet alleen de storende elementen uit de buitenwereld maar ook andere systemen uit de organisatie,

waarmee interactie bestaat. Kennis van de „bits and pieces” van de computer is minder relevant. Men ziet de problemen, veroorzaakt door gebrek aan systeemkennis, bij de ontwikkeling van geautomatiseerde vuurleidings- of bevelvoeringssystemen. Die roepen dikwijls de behoefte op aan complexe hardware en software, die slechts door vakspecialisten kunnen worden ontwikkeld. Die bezitten geen deskundigheid op het gebied van de systemen, waarvan processen moeten worden gesimuleerd. Die deskundigheid moet door de klant, de opdrachtgever of de gebruiker worden geleverd. Die laatste moet dus in staat zijn de te simuleren processen zo te beschrijven dat de automatiseringsdeskundige op grond van die beschrijving het geautomatiseerde systeem in termen van hardware en software kan ontwikkelen. Nu ontstaan dikwijls problemen, omdat de gebruiker onvoldoende kennis bezit van zijn eigen systeem en van de processen die zich daarin afspelen. Communicatie tussen de klant en de automatiseringsdeskundige is dan onmogelijk. Een soortgelijk gebrek aan kennis maakt communicatie tussen een gebruiker en zijn technische hulpmiddelen binnen een systeem eveneens onmogelijk. Van een goed functioneren van het systeem kan dan geen sprake meer zijn. Procesbeheersing door de mens is daarmee ook onmogelijk geworden.

Wèg met de mens?

De zogeheten *Emerging Technologies* (ET), onze technische ontwikkelingen en toekomstverwachtingen, worden wel gezien als een bron van mogelijkheden voor verbetering van de efficiency en effectiviteit van de krijgsmacht. Hoewel de term ET ook wel in verband met buitenaardse wezens wordt gebracht, hoort men op het aardse niveau zelden over menselijke ontwikkelingen spreken.

U zult begrijpen dat ik het optimisme over de *Emerging Technologies* met enige reserve tegemoet treed. Wanneer de menselijke mogelijkheden een gegeven zijn, hebben technische ontwikkelingen pas zin, wanneer zij met dat gegeven in overeenstemming kunnen worden gebracht. Het is die overeenstemming, die interface, die tot stand moet worden gebracht, en waaraan de merites van technische ontwikkelingen moeten worden getoetst. De maatstaven voor beoordeling van de

techniek kunnen nooit aan die techniek zelf worden ontleend.

Een dergelijke conclusie heeft gevolgen voor de wijze, waarop zg. „technische” problemen moeten worden benaderd. Met een kleine variatie op een bekende uitspraak zou men kunnen zeggen: „techniek is te belangrijk om die aan technici over te laten”. Helaas zijn wij maar al te zeer geneigd om problemen snel in een bepaalde categorie onder te brengen. Wanneer u naar de chirurg wordt verwezen, zal er worden geopereerd. Wanneer u een als „technisch” aangeduid probleem aan een technicus aanbiedt, krijgt u een technische oplossing. Ook in dit geval is een top-down-benadering beter op haar plaats. Dan komt eerst de samenhang tussen de elementen „mens” en „techniek”, de interface, aan de orde en pas wanneer het absoluut niet anders kan, worden die elementen afzonderlijk ontleend.

Dit alles is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het is duidelijk, welke hier de storende factor is. Dat is de mens. De techniek wordt ontwikkeld. Wanneer ik het werkwoord „emerge” letterlijk neem, ontwikkelt de techniek zich zelfs spontaan, maar de mens kan of wil die ontwikkeling niet bijhouden. De oplossing is eenvoudig: wèg met de mens! Dat heeft die mens aan zichzelf te danken. Zijn eigen technische produkten hebben altijd al meer en meer functies van hem overgenomen en daarvoor krijgt hij nu de rekening gepresenteerd. In feite staat die rekening al open sinds het begin van de Industriële Revolutie, maar voor de krijgsmacht heeft dat bijzondere consequenties in een tijd dat de techniek zo ver is voortgeschreden, dat men al over een „gerobotiseerd gevechtsveld” spreekt.

Het „wèg met de mens!” blijkt duidelijk uit sommige toekomstvisies, zoals die van Frank Barnaby, oud-directeur van het Sipri (Stockholm International Peace Research Institute), in zijn boek „The automated battlefield”, waaruit ik vrij vertaald citeer. Het boek opent met een uitspraak van generaal Westmoreland uit 1969, toen deze Chief of Staff van het Amerikaanse leger was:

Op het gevechtsveld van de toekomst zal de vijand bijna direct worden gelokaliseerd, gevolgd en onder vuur genomen met behulp van data-links, met computer ondersteunde informatieverwerking en geautomatiseerde vuurleiding. De kill-kans van het eerste schot van wapensystemen zal de 100% naderen. Gevechtsveldbewakingsmiddelen zullen de vijand voort-

durend volgen. De noodzaak tot het op de been houden van grote aantallen troepen om de tegenstander fysiek te binden zal daardoor afnemen. (blz. 1)

Barnaby vervolgt:

Wij kunnen ons een geautomatiseerd conventioneel gevecht voorstellen in een operatieterrein, waaruit alle mensen zijn geëvacueerd. Een aanval van robotgevechtsvoertuigen wordt bestreden met geautomatiseerde projectielen. De soldaten zijn robots. Mensen zijn slechts op afstand erbij betrokken. Voor mensen is het gevechtveld te dodelijk geworden. (blz. 2)

En verderop:

Naarmate robots intelligenter worden, zullen zij ook meer autonoom worden. Er worden algoritmen ontwikkeld, waardoor een machine sneller kan leren dan zelfs een begaafd mens. De „denkende” robot staat voor de deur. (blz. 88)

Het is natuurlijk niet mijn bedoeling op grond van deze enkele citaten met Barnaby of Westmoreland af te rekenen. Wel wil ik enkele kanttekeningen maken bij de opvattingen, die uit deze citaten blijken.

De uitspraak van Westmoreland valt niet direct te rijmen met zijn eigen ervaringen nog maar kort tevoren, toen hij commandant was van de Amerikaanse strijdkrachten in Vietnam. De Amerikanen hadden daar een grote troepenmacht op de been; desondanks werd er door Westmoreland voortdurend op versterking aangedrongen. Bovendien hadden zij de beschikking over de geavanceerdste technische hulpmiddelen. Toch waren zij niet in staat zich een naar verhouding primitieve tegenstander van het lijf te houden. Verder is volledig onduidelijk hoe al die technische vooruitgang moet worden gewaardeerd in de confrontatie met een tegenstander van hetzelfde technische niveau. Barnaby trekt daaruit in zijn beschrijving van het geautomatiseerde gevecht een logisch lijkende conclusie: laat het blik het onder elkaar maar uitvechten; voor de mens hoeft het niet meer.

Dit beeld bevat een grote uitdaging voor technologie. Oorlog wordt ontwikkelbaar en berekenbaar, het verloop ervan voorspelbaar, het proces rationeel. De Franse generaal Bosquet, die tijdens de Krim-oorlog de Charge van de Lichte Brigade in een ramp zag eindigen, merkte op: „C'est magnifique mais ce n'est pas la guerre”. Dat geldt ook voor het zojuist geschetste beeld.

Het gevechtveld is altijd al te dodelijk geweest.

Eén bezoek aan Margraten kan zelfs de scepticus daarvan overtuigen. Dat is het irrationele van de oorlogvoering. Wie is er ook maar bereid een oorlog te beginnen, als hij eveneens bereid is ermee te stoppen, zodra de robots elkaar op een onbevoond stuk grond tot schroot hebben vermalen? Integendeel, daarna begint de oorlog pas echt. Mensen zijn direct daarbij betrokken. Dat proces is irrationeel.

De plaats van de techniek

Het beeld van de oorlog van Westmoreland en Barnaby is een model van de oorlog dat de klassieke denkwijze weerspiegelt. Het model lijdt aan precies dezelfde kwalen als de modellen die wij eerder hebben besproken. In die denkwijze moet het toch mogelijk zijn al die oorzaak-gevolgrelaties op te sporen, waardoor wij vaste greep op de toekomst krijgen. Een toekomst in een statische wereld, een toekomst die niets anders is dan een extrapolatie van het verleden.

Ook wanneer men een daarvan verschillend, en heel wat minder duidelijk, toekomstbeeld voor ogen heeft, blijft het probleem bestaan hoe de mens zijn greep op de techniek behoudt.

Wat doen de techniek en de producten van de technologie nu eigenlijk precies? Zij nemen menselijke functies over en veranderen daarbij dikwijls de schaal, zodat die functies voor mensen nauwelijks herkenbaar blijven. Waarnemen, informatie verwerken, beslissen, verrichten van arbeid, verplaatsen en communiceren zijn dergelijke functies. Oorspronkelijk waren zij in één individu geconcentreerd. Nu worden zij verspreid over verschillende technische systemen, waartussen zo af en toe nog plaats is voor een mens. Ook de opzet van de organisatie, waarin die technische systemen functioneren, is nog mensenwerk, al valt hem dat steeds moeilijker. Het beheersen van de processen in die organisatie is het al dikwijls niet meer. Zo wordt de mens steeds meer afgesloten van de „echte” werkelijkheid en van zijn medemens, inclusief de tegenstander. Dat heeft verstrekkende gevolgen voor het ervaren van de menselijke verantwoordelijkheid. Een Amerikaanse oorlogsveteraan drukte het als volgt uit:

De technici die de computer programmeren, doen geen vijandige daad. De man die de sensor plaatst, ziet deze niet functioneren. De man die de

sortie van een vliegtuig plant, krijgt het vliegtuig nooit te zien. De piloot, de navigator en de bommenrichter zien niet de bom het doel treffen. De schadebeoordelaar zat niet in het vliegtuig en alle anderen, die de aanval hielpen organiseren, namen er geen deel aan.

Naarmate meer functies door technische middelen worden overgenomen en de mens zijn mogelijkheden tot procesbeheersing verliest, komt het gero-botiseerde gevechtsveld meer en meer in zicht. Men zou dan ook kunnen zeggen dat al die technische middelen ons het zicht op het werkelijke gevechtsveld meer en meer ontnemen. Het gevechtsveld wordt ook letterlijk steeds *onmenselijker*. De mens ziet met sensors, verricht arbeid met doelzoekende projectielen, laat zich verplaatsen over door de computer bepaalde routes en laat zijn machines met elkaar communiceren. Zijn wil wordt bepaald door de techniek om hem heen. Nu wordt het duidelijk, waarnaar het gevechtsveld van de toekomst is genoemd: naar de mens zelf, de echte robot.

Betekent dit nu dat de krijgsmacht maar afstand moet doen van de mogelijkheden, die de technische ontwikkeling biedt? Dat betekent het zeker

niet. Het betekent wèl dat die mogelijkheden moeten worden gewaardeerd naar de bijdragen die zij kunnen bieden tot de versterking van de gevechtskracht en gevechtswil van de krijgsmacht. Die gevechtskracht en gevechtswil zijn factoren van belang in een sociaal proces, niet slechts in een technisch proces. Niet de kwaliteit van de technische middelen op zichzelf gezien is daarbij in het geding, maar de kwaliteit van het totale systeem, dat uiteindelijk die gevechtskracht en gevechtswil moet opbrengen. Dat systeem bestaat uit mensen en technische middelen, doelbewust georganiseerd, in een omgeving, de maatschappij, die ook haar aandeel heeft te leveren. Dat systeem zal die gevechtskracht en gevechtswil moeten kunnen manifesteren in situaties van voortdurende onzekerheid, ook al is die onzekerheid soms afgedekt door de getallen, waarmee de computers ons trachten te intimideren. Die interactie tussen mens en techniek moet zijn gekenmerkt door *beheersing van de techniek*.

Alleen dan blijft de mens in staat zichzelf te beheersen en de sociale processen, waarvoor hij alleen de verantwoording kan dragen.

Literatuur

- N. R. Augustine — *Augustine's laws*. Amer. Inst. of Aeronautics and Astronautics, New York (1983).
- F. Barnaby — *The automated battlefield*. Sidgwick & Jackson, Londen (1986).
- C. van Dam, C. Vroom, M. A. W. Scheffelaar — *Trilosofie; op zoek naar militaire bedrijfskunde* (rede t.g.v. 158e Dies Natalis KMA). KMA, Breda (1986).
- M. van Creveld — *Command in war*. Harvard Univ. Press, Cambridge/Mass. (1985).
- S. J. Deitchman — *New technology and military power: general purpose military forces for the 1980s and beyond*. Westview Press, Boulder/Columbia (1979).
- P. Dickson — *The electronic battlefield*. Indiana Univ. Press, Bloomington/Londen (1976).
- I. Prigogine — *From being to becoming; time and complexity in the physical sciences*. W. H. Freeman & Comp., San Francisco (1980).
- M. A. W. Scheffelaar — *Zes oplossingen op zoek naar een probleem; technologie en strategie als grondslagen voor een krijgsmacht*. NIIB Clingendael, Den Haag (1985).
- F. Uhle-Wettler — *Gefechtsfeld Mittel-Europa; Gefahr der Übertechnisierung der Streitkräfte*. Bernard & Graefe, München (1981).
-

G. S. D. Zaalberg

luitenant-kolonel arts

De nieuwe dreiging

Met een grootscheeps opgezette campagne hoopt Nederland de strijd aan te binden met de nieuwe dreiging: de dodelijk verlopende virusziekte *aids*. Een belangrijk aspect wordt de voorlichting van het publiek over risicogedrag, verspreidingsgevaar en verloop van het ziekteproces. Die voorlichting zal naar verwachting tientallen jaren gaan duren [1]. Alleen al in 1987 besteedt de Rijksoverheid aan informatievoorziening via de massamedia een bedrag van f 6 miljoen. Ook andere landen en internationale instellingen zijn tot maatregelen overgegaan. Dat blijkt bv. uit de begroting van de EG, waar nu al een kleine f 6 miljard ter beschikking is gesteld voor wetenschappelijk onderzoek, o.a. naar vaccins en geneesmiddelen [2].

Op de consequenties voor de krijgsmacht wordt in dit artikel nader ingegaan.

Het virus en de ziekte

Het aidsvirus is verantwoordelijk voor een epidemie, die mondiaal om zich heen grijpt! Men spreekt in zo'n geval van een pandemie.

Om het ziektebeeld goed te begrijpen is het van belang het gedrag van het aidsvirus te bezien in zijn natuurlijke omgeving, het menselijk lichaam. Het virus gebruikt voor zijn vermeerdering nl. specifieke cellen van het menselijk lichaam. Als gevolg van het vermeerderingsproces van het virus gaan die cellen op den duur zelf te gronde. Het virus heeft derhalve een „cytopathogeen effect” [3].

Nu blijkt het aidsvirus bij voorkeur de cellen te gebruiken die tot het menselijk cellulair afweersysteem (of immuunsysteem) behoren. Het afweersysteem dient de mens, onder normale omstandigheden, te beschermen telkens wanneer ziektekiemen het lichaam binnendringen. Die bescherming werkt ook tegen kwaadaardig ontaalde lichaams-

cellen. Het aidsvirus veroorzaakt, door het cytopathogene effect, een afbraak van het menselijk immuunsysteem. Daardoor raakt niet alleen de functie van het immuunsysteem zelf verstoord, maar treedt bovendien een verminderd weerstandsvermogen op tegen infectieziekten en tegen kwaadaardige gezwellen. De laatste twee groepen noemt men „opportunistische ziekten” [4].

Onder de ziektekiemen, die mensen met een verzwakt immuunsysteem als het ware „overweldigen”, telt men schimmels, bacteriën, protozoën en andere virussoorten.

Het aidsvirus tast in een aantal gevallen, behalve de cellen van het immuunsysteem, ook andere lichaamscellen aan. Zo worden bij vele slachtoffers cellen van de darmwand en zenuwcellen van hersenen of ruggemerg beschadigd. Niet alleen digestieve en neurologische afwijkingen zijn mogelijk, ook psychische effecten blijven niet uit. Door de hersenbeschadiging is onder meer plotseling optredend geheugenverlies mogelijk [5].

Het ziektebeeld aids

Naar de ernst van de symptomen heeft men het ziektebeeld ingedeeld in zes stadia, die verlopen van zeer licht tot zeer ernstig. Tussen elk van deze stadia kunnen min of meer vage grenzen worden getrokken. Het ziektebeeld blijft echter grillig, met wisselende, en complex verlopende, symptomen. Men spreekt bij een dergelijk symptomencomplex van een syndroom.

Samenvattend kunnen wij bij het aidsyndroom (*Acquired Immune Deficiency Syndrome*) stellen dat het gaat om een wisselend beeld van opportunistische infecties en/of kwaadaardige gezwellen, en/of een ziekte van het immuunsysteem, en/of neurologische en/of psychische afwijkingen [6].

Nu wij het ziekmakend gedrag van het virus heb-

ben besproken, blijft de vraag op welke wijze het virus kans ziet het menselijk lichaam binnen te dringen.

Om die vraag te kunnen beantwoorden is het van belang te weten dat men het virus onder laboratoriumomstandigheden kan kweken en waarnemen. Het is dan ook mogelijk het virus aan te tonen. In de praktijk wordt het virus op diverse lokaties gevonden, zoals in bloed en plasma, in sperma, in speeksel, in traanvocht en in moedermelk. Het is daarom denkbaar dat de infectie langs dergelijke wegen overgaat van mens op mens. Of dit altijd en onder alle omstandigheden het geval is moet blijken uit studies en ervaringen in de praktijk. Men weet in elk geval wel dat vooral het seksuele contact met een drager of draagster van het virus (zowel hetero als homo) een verhoogd risico oplevert voor de overdracht van het aidsvirus, maar ook andere transmissiewegen zijn vastgesteld. Bekend is de overdracht via besmet bloed en bloedproducten, organen en weefsel bestemd voor transplantaties, besmette injectienaalden (drugsverslaafden), borstvoeding en tijdens de zwangerschap direct van moeder op foetus.

Nu deze transmissiewegen in kaart zijn gebracht is het mogelijk geworden mensen aan te wijzen die door hun situatie of gedrag een verhoogd risico lopen. Hiertoe behoren zij die wisselende, onbeschermde seksuele contacten hebben met onbekende partners, drugsverslaafden, met besmet materiaal behandelde hemofiliepatiënten en vooral daar waar deze risico's in combinatie voorkomen, zoals in de heroïne prostitutie. Voor de transmissie is het reeds voldoende wanneer de mens drager is van het virus.

De drager kan overigens ogenschijnlijk volkomen gezond zijn. Voor de verspreiding van de infectieziekte is dit een verontrustend gegeven: mensen kunnen immers de besmetting onopgemerkt overdragen, en intussen doet het virus in de nieuwe omgeving wel zijn werk!

Het lichaam reageert, zij het na enige tijd, met de vorming van zogenaamde „antilichamen”. Deze antilichamen kan men aantonen, met behulp van een serologisch onderzoek, meestal afkomstig van een bloedmonster van de virusdrager [8]. De screeningtest heet ELISA. Deze wordt, bij positieve uitslag, „bevestigd” door een andere test (voor de volledigheid: de „Western Blot” of de RIPA confirmatietest). Langs deze weg kan men, zij het tot op

zekere hoogte, de dragers van het aidsvirus opsporen dan wel monsters (o.a. van bloed afkomstig van donors) op antilichamen onderzoeken.

Een beperkende factor is het gegeven, dat een „verse” drager in de eerste maanden nog géén antilichamen heeft gevormd, zodat in die situatie de uitslag helaas negatief uitvalt. Het hoeft geen betoog dat een vals-negatieve uitslag een levensgevaarlijke situatie oplevert voor betrokkene en zijn omgeving.

Klinische verschijnselen en risico's

In het eerste stadium van de aidsziekte kunnen de symptomen geheel uitblijven; ook komt het voor dat de ziekte een weinig specifiek beeld oplevert: voorbijgaande koorts, tijdelijke lymfklierzwellingen en eventueel huiduitslag.

In een later stadium zijn de lymfklieren chronisch gezwollen; ook komen diarree, sterk gewichtsverlies, mond/keelinfecties e.d. voor.

Ten slotte zijn er patiënten die in het terminale stadium van de ziekte belanden, met een veelheid van complicaties, veroorzaakt door de (opportunistische) ziekten.

Tot op heden is het niet bekend welk percentage virusdragers uiteindelijk in dit ernstige stadium terechtkomt en als gevolg daarvan aan het ziektebeeld overlijdt. Schattingen lopen uiteen van 10 tot 90% [9]. Deze ruime verschillen zijn op zich niet zo verwonderlijk, omdat in het verleden eveneens epidemieën voorkwamen (i.c. de „zwarte dood” of builenpest) met een letaliteit van 20 tot 80% [10].

Helaas is nu al gebleken dat de prognose van de aidsziekte in ongunstige zin moet worden bijgesteld [11].

Van bijzonder militair belang, zoals straks naar voren komt, is het gegeven dat virusdragers die frequente of chronische infecties doormaken, sneller in het eindstadium van het aidsyndroom terechtkomen. Verder moet helaas worden geconstateerd dat het gedrag van het aidsvirus qua „cytopathogeen effect” of virulentie tot op heden weinig verandering ondergaat. Draggers blijven vrijwel zeker levenslang een besmettingsbron voor hun omgeving [11]. Zolang hierin geen verandering komt wordt het mondiale „reservoir” aan virusdraggers met de dag groter.

Verspreiding

De ziekte rukt over de gehele wereld op; in Japan en in Europa (hier zijn al 200.000 dragers geregistreerd), in de VS (met 1,5 miljoen Amerikanen) en in Afrika met 7 miljoen seropositieve slachtoffers [13]. Mocht de wetenschap geen oplossing vinden voor dit probleem dan zal in de naaste toekomst een groot aantal van deze mensen uit het huidige reservoir aan de ziekte overlijden. Bovendien zal het toekomstige reservoir seropositieven vele malen groter zijn.

Aids is daarmee een pandemie die om zich heen woekert. Pandemieën zijn, ook in het recente verleden, maar al te goed bekend. Voorbeelden zijn de influenzapandemie van 1918 (met een letaliteit van 2%) en de builenpest, die meermalen een pandemische verspreiding heeft gekend.

Nu en in het verleden zien wij dat in tijden van voorspoed telkens weer de verwoestende werking van dergelijke epidemieën snel uit de herinnering verdwijnt. De lessen worden vergeten, zodat bij een nieuwe dreiging deze lessen opnieuw moeten worden geleerd.

De dreiging

De pandemie die op de samenleving afkomt, wil ik in twee scenario's uitwerken. Het eerste gaat uit van een pandemie die in omvang toeneemt en daarmee gaat lijken op een middeleeuwse epidemie. Een dergelijke dreiging is niet onrealistisch, zeker niet indien het wetenschappelijke antwoord nog lang op zich laat wachten en het virus voorlopig zijn „cytopathogene effect” onveranderd handhaaft. De problemen uit vroeger tijden worden in dat geval weer uitermate „actueel” [9, 10]. In het tweede scenario wordt de huidige situatie geanalyseerd aan de hand van het Amerikaanse defensiebeleid t.a.v. de dreiging, zoals vastgesteld door de militaire autoriteiten [12].

Het eerste scenario

The further you look backward, the further you can look forward
WINSTON CHURCHILL

De moderne samenleving is bevochten op de klasieke infectieziekten. Eerst na de overwinning op deze ziekten kon de mensheid exponentieel

groeien. De samenleving beschikt om die reden over een goede en moderne gezondheidsstructuur. Deze dient mede om infectieziekten onder de duim te houden of te voorkomen.

Preventie kon een succes worden door onze kennis over infectieziekten en een juiste toepassing van die kennis. Men kan infectieziekten onder meer tegengaan bij de bron (een voorbeeld daarvan is de ongediertebestrijding, zoals de malariamuskiet), door immunisaties en vaccinaties en door tijdige „beheers” maatregelen in gevallen waarbij de infectieziekte wordt ontdekt en vastgesteld. In dit verband noem ik onder meer het isoleren van lijders aan gevaarlijke infectieziekten, de aangifteplicht en een tijdige, doelgerichte medische behandeling. Het geheel aan (beheers)maatregelen betekent echter wel een inbreuk op ieders persoonlijke vrijheid (zg. „Habeas corpus act”). Zolang met de preventie het *doen, laten en ondergaan* van het individu weinig of geen negatieve gevolgen ondervindt, merkt men in de samenleving weinig weerstand bij de betrokken burgers. Preventieve maatregelen (zoals het bestrijden van insecten) en het opleggen van restricties (zoals quarantaine voor vreemdelingen) vindt men hooguit hinderlijk, doch ze raken de persoonlijke belangen van de burgers niet.

Echte tegenstand, dan wel een gebrek aan medewerking, ziet men ontstaan zodra ieders persoonlijke deelneming moet worden afgedwongen. Naarmate meer van ieder individu wordt geëist (dwangwetgeving) neemt de tegenwerking toe. Het verzet kent echter geen grenzen, ontardt zelfs in fanatisme, indien gevaarlijke epidemieën de kop opsteken waarin de besmetting wordt overgedragen door middel van seksueel contact. Dat komt omdat dan maatregelen worden genomen, die de menselijke geslachtsdrift aan banden leggen. De geschiedenis heeft bewezen dat de moraal, met haar christelijke idealen en ethiek, weinig of geen vat heeft op de verspreiding van geslachtsziekten. Die ziekten bleven dan ook onverminderd voortbestaan. Zien wij vijfhonderd jaar terug, naar een tijd waarin de promiscuïteit in Europa hoogtij vierde, dan moeten wij constateren dat syfilis razendsnel werd verspreid. Kerkelijke verbodsbepalingen waren van nul en gener waarde. Toen de wijze van overbrenging bekend werd, ontstond zelfs een ware hetze van beschuldigingen en smaad, die bij de heersende godsdiensttwisten als

wapen werd gehanteerd. Men richtte dat wapen niet alleen tegen ketters, maar ook tegen vreemdelingen en joden, alsmede bepaalde dragers van de besmettingsziekte, zoals prostituees.

De strafwetten gingen in die tijd uit van bekentenissen en uitbanning d.m.v. „ceremoniële” martelingen, geselingen, brandmerken op de wang, en veelal ook de doodstraf. Maar buiten deze wetten om werden de onlustgevoelens en instincten, die zich nu eenmaal niet laten vangen in opvattingen over kuisheid, omgezet in perversies en demoraliserende vormen van particuliere wraakneming.

Het is opvallend hoe heftig de menselijke instincten zich tijdens een epidemie emotioneel ontladen. De dreiging die op een samenleving afkomt maakt dat men de ziekte niet langer ziet als een normale infectieziekte, maar als een „Straf van God”, of als uiting van een kosmische storing.

Tijdens zware — dood en verderf zaaïende — epidemieën herkrijgt de rauwe menselijke natuur haar volle macht en bruutheid. Behalve met gebeden, bezweringen, toverformules, amuletten en offers, reageert men met paniek op natuurverschijnselen als kometen, aardbevingen, vloedgolven of zonsverduisteringen. Het effect kan zijn een wilde ongeorganiseerde vlucht dan wel het wreed isoleren van slachtoffers, inclusief degenen die men aanwijst als de veroorzakers van het kwaad. Men ontdoet zich „rücksichtslos” van al die mensen door ze levend te verbranden, te verdrinken, levenslang op te sluiten (tijdens de lepra-epidemie waren er 20.000 van zulke „lazaretten” in Europa) en te „merken”. Hiertoe behoorden onder meer brandmerken, dragen van een bel of ratel, het blijvend opleggen van een spreekverbod enz. Het „gepeupel” ging zich veelal te buiten aan roekeloos gedrag. Vooral in de steden heersten onbeschrijfelijke toestanden. Op de meest absurde verdenkingen werden de „aangewezen” slachtoffers gemarteld, waarbij men onder meer overging tot kaalscheren, purgeren, duimschroeven aanleggen, het uitscheuren van levende organen met roodgloeiende tangen, handen afkappen en radbraken.

Ging het om een epidemie, die door een geslachtsziekte (syfilis) werd veroorzaakt, dan deed zich nog een verschijnsel voor. Als gevolg van een gestoorde hersenfunctie (hersenslues) begingen patiënten, voor zover zij over een machtspositie beschikten, ongekende wreedheden. Bekende na-

men uit de geschiedenis zijn Iwan de Verschrikkelijke, Bloody Mary en Hendrik VIII. De verworvenheden van onze samenleving vallen onder zulke omstandigheden terug naar een bedenkelijk niveau. Het wordt dan problematisch een dergelijke beschaving in stand te houden. Zelfs de verdediging naar buiten toe kan ineens storten. Een voorbeeld is de val van Rome, die pas plaatsvond nadat de Romeinse legioenen door een combinatie van malaria en builenpest waren gedecimeerd. In alle daaropvolgende tijden hebben wij gezien dat een infectieziekte de gevechtskracht bij grote legers kan aantasten [13].

Lessen

Welke lessen kunnen wij uit de geschiedenis leren?

In de eerste plaats valt het op dat infectieziekten, bij een natuurlijk verloop, aan wisselingen onderhevig zijn. Epidemieën komen en gaan. In sommige gevallen circuleert de ziekte tientallen jaren met een ongewijzigde virulentie en verdwijnt dan plotseling voor honderden jaren.

Voorts heeft de mens invloed op het gedrag van infectieziekten. Voor het uitroeien of beheersen van een besmettelijke ziekte gaat het niet alleen om een juiste kennis van de feiten maar bovenal om het toepassen van die kennis in de praktijk. In dit verband is het interessant te zien hoe Napoleon, als een van de eersten, het belang heeft ingezien van legers te laten inenten. Bij de huidige aids-epidemie mag dan ook worden verwacht dat het virus nog lange tijd zijn virulentie zal behouden en dat wetenschappelijk onderzoek en de toepassing van de kennis op mondiale schaal absolute voorwaarden vormen voor het terugdringen ervan.

Een tweede les moet zijn dat het menselijke instinct, zeker bij de seksuele driften en vrijheden, krachten kan losmaken waartegen kuisheidswetten en hygiënische maatregelen het bij „de massa” afleggen. Verwacht mag worden dat, evenzeer als in het verleden, de agressie zich zal richten tegen aidsslachtoffers of vermeende slachtoffers. Gedachten over het isoleren in „lazaretten” (aids-klinieken) en het herkenbaar tatoeëren of brandmerken staan reeds ter discussie en kunnen opnieuw worden ingevoerd. Ook acute of voortdurende ontladingen van psychisch en lichamelijk

geweld kunnen zich gaan voordoen. Mogelijk zullen toekomstige aidspatiënten met een gestoorde hersenfunctie de geschiedenis ingaan wegens wreedheden dan wel als veroorzakers van „man-made” disasters. Menselijke tekortkomingen leveren een toenemend gevaar voor de samenleving op. In dat opzicht ligt Tsjernobil nog vers in het geheugen, omdat dit onheil door menselijk falen over ons kwam.

De militaire factor

Militair personeel (beroeps en mobilisabel), dat drager is van het virus, is kwetsbaar in gevechtsfuncties en wel om drie redenen:

- ten eerste is dat personeel in verhoogde mate kwetsbaar voor opportunistische infecties;
- ten tweede kan dat personeel niet zonder meer worden ingeënt, zeker niet met „levende” virussen, die een bron kunnen zijn voor het uitbreken van de bijbehorende ziekten;
- ten derde is de kans op complicaties bij conventionele en nbc-letsels aanmerkelijk vergroot.

Het tweede scenario

De omvang van de aidsepidemie heeft langzamerhand enige invloed op de Amerikaanse defensiestrategie. Seropositief militair personeel raakt direct het plaatsingsbeleid. Een Amerikaanse militair zal immers onder alle denkbare omstandigheden, waar ook ter wereld, worden ingezet. Voor besmet personeel ligt de zaak echter anders. Dat personeel, hoe fit ogenschijnlijk, vormt voor zichzelf en voor anderen een potentieel gevaar, gelet op de sterk verhoogde biologische kwetsbaarheid. Men kan het derhalve niet plaatsen in gebieden met gebrekkige geneeskundige zorg, en in streken waar bv. malaria en gele koorts endemisch zijn. Derhalve worden virusdragers, althans voor zover nog inzetbaar, geplaatst op het grondgebied van de VS, inclusief Hawaï en Alaska.

De epidemie treft in de komende jaren in toenemende mate de verschillende lagen van de Amerikaanse samenleving.

Door een verschuiving in het maatschappelijk draagvlak worden ongetwijfeld prioriteiten verlegd, van (grote) uitgaven voor defensietaken

naar budgetten voor de sociale opvang en maatregelen in de gezondheidszorg. De uitwerking van dit proces wordt in dat geval en op termijn merkbaar in bezuinigingsmaatregelen voor defensie, met negatieve gevolgen voor de strategie en een versterking van de isolationistische tendensen.

Het militair-personeelsbeleid van de VS

Bij de inkeuring en tijdens de opleiding worden rekruten op aids getest, waarbij seropositieve dragers onherroepelijk worden afgekeurd. Het percentage afkeuringen voor aids ligt op dit moment rond 1,6%. Het actief dienende beroepspersoneel, alsmede — op verzoek — familieleden, ondergaan jaarlijks de verplichte ELISA-test.

Het gehele personeel ontvangt zowel informatie als instructie met het doel het infecteren en verspreiden van de ziekte, waar mogelijk, tegen te gaan. Bloed- en bloedprodukten, afkomstig van donors, worden gescreend, en alle patiënten met verdachte ziektesymptomen, waaronder personeel dat zich mogelijk heeft blootgesteld aan een verhoogd risico (bezoekers aan poliklinieken van huid- en geslachtsziekten), ontvangers van bloed- en bloedprodukten, drugsverslaafden en gevangenen, worden extra onderzocht.

Geneeskundige en tandheelkundige eenheden, ziekenhuizen en laboratoria, die enige verdenking bij een onderzoek koesteren ten aanzien van aids, beschikken over een vertrouwelijke procedurelijn om hun bevindingen bij de aangewezen autoriteiten te melden. Inmiddels is men overgegaan tot een verplichte screeningstest bij het reservepersoneel.

Het burgerpersoneel van Defensie wordt uitsluitend op eigen verzoek getest. De gehele operatie heeft een strikt vertrouwelijk karakter, zodat de privacy van de virusdrager wordt gerespecteerd.

Dat geldt reeds voor de procedure die begint bij afname en verzending van het bloedmonster, administratief „gestuurd” door speciale codelijsten. Alle testuitslagen worden in een centrale databank verwerkt en opgeslagen. Informatie uit deze bestanden wordt uitsluitend aan daartoe aangewezen autoriteiten verstrekt.

De virusdrager wordt deskundig opgevangen. Seropositief beroepspersoneel, zonder klinisch ziek-

tebeeld, mag in principe zonder functiewijziging dienst blijven doen, zij het in de beperkte geografische ruimte zoals reeds aangegeven.

Alle informatie, zolang niet van criminele aard, die door het programma wordt verkregen, mag niet leiden tot enige strafvervolging. Hieronder vallen de (in de VS verboden) homoseksualiteit en de drugsverslaving. Bij de opvang worden het personeel en de eventuele echtgenoot/genote waardig en met begrip opgevangen. De opvang in het centrum houdt in: medisch, psychologisch, religieus en sociaal gerichte begeleiding.

Virusdragers en risicogroepen worden vanzelfsprekend uitgesloten als donor van bloed of van organen. De screeningtests worden regelmatig herhaald en alle gegevens worden opgetekend in het medisch geheim, en opgelegd bij medische en tandheelkundige documenten. Zowel de adviezen als de inhoudelijke voorlichting over de ziekte worden in deze documenten aangetekend, waarna de getroffene met een handtekening bevestigt dat hij of zij de eigen verantwoordelijkheid in deze zal dragen. Dit laatste geldt met name voor zijn/haar potentieel besmettingsgevaar binnen en buiten de eigen familiekring.

Op medisch gebied vindt een evaluatie plaats, die neerkomt op een uitgebreid internistisch/neurologisch/psychiatrisch onderzoek. Hieruit blijkt of de militair lichamelijk en psychisch fit genoeg is om in de eigen functie te worden gehandhaafd. Bij afwijkingen volgt vervroegd ontslag of voortgezette isolatie en medische behandeling.

Het hiervoor besproken onderzoek van de betrokkenen wordt elk halfjaar in de daartoe aangewezen regionale centra herhaald. Alle gegevens uit die centra worden eveneens in de aids-databank ingevoerd. Zij dienen voor het voortgezette epidemiologische onderzoek, de zg. „longitudinale epidemiologische evaluatie”. Men hoopt zo waardevolle inlichtingen over transmissiewegen, het natuurlijke ziekteverloop, wetenschappelijke informatie e.d. te verkrijgen, alsmede mogelijke trends die van invloed zijn op het personeelsbeleid van Defensie en de richtlijnen van de militair-geneeskundige diensten. Zij alle zijn gediend met een dergelijke „follow-up” over ziekteverloop, transmissierisico, de inzetbaarheid en gevechtskracht en de veiligheid van de bloedvoorziening.

Afwegingen m.b.t. het (geneeskundige) beleid voor de Nederlandse krijgsmacht

De Amerikaanse situatie is op dit moment een volstrekt andere dan die van de Nederlandse krijgsmacht. Het Amerikaanse militaire personeel bestaat uit beroepskrachten, die overal ter wereld worden ingezet. Het reservoir aan dragers van het aidsvirus is in de Amerikaanse samenleving op dit moment groter en de wisselwerking tussen maatschappij en krijgsmacht verloopt langs andere lijnen.

De Nederlandse krijgsmacht is sterk verweven met de civiele maatschappij. Onze samenleving zal een hoge prioriteit toekennen aan het ontwikkelen van vooral dié maatregelen, die de verspreiding van de ziekte moeten afremmen. Massale voorlichtingscampagnes, genoemd in de inleiding, duiden op deze praktijkgerichte aanpak.

Andere maatregelen vallen mogelijk minder op, zoals het testen van donorbloed en een anti-virusbehandeling van onder meer alle bloedprodukten. Taboes ondergaan eveneens een verandering. Zo wordt in de Nederlandse pers plotseling veel aandacht besteed aan een nieuw vak, dat van „condomologie” [14, 15]. In deze literatuur noemt men het condoom wel het „beste middel” voor de aidspreventie [14...17].

De samenleving zal, onder invloed van de toenemende dreiging, mogelijk ook een gewijzigd seksueel gedragspatroon ontwikkelen. Hiertoe behoort wellicht in de nabije toekomst het propageren van het op jonge leeftijd samenwonen dan wel het sluiten van een huwelijk. In vroeger tijden bleek dit vroege huwelijk een probaat middel bij de preventie en de bestrijding van geslachtsziekten. Met statistische onderzoeken is een samenhang aan te geven, waaruit blijkt dat de ongebonden jeugd, tussen de 20 en 23 jaar, tot de piek behoort van de slachtoffers van de seksueel overdraagbare aandoeningen. Late huwelijken werken promiscuïteit in de hand, en vroege huwelijken vormen een tegenwicht, zo blijkt uit ervaringen in vroeger tijden [18].

Een dergelijke ontwikkeling heeft onder meer consequenties voor het personeelsbeleid t.a.v. dienstplichtingen. Vermoedelijk zullen de mogelijkheden om een screeningtest te laten uitvoeren over enkele jaren worden verruimd. Of die test

anders dan op basis van vrijwilligheid zal worden afgenomen valt vooralsnog niet te zeggen. Vermoedelijk zullen in de toekomst de groepen die een verhoogd risico opleveren voor de samenleving, wel degelijk met vormen van dwangwetgeving te maken krijgen.

Het „beleid”, dat aan een dergelijke dwangwetgeving zal voorafgaan, berust op een afwegingsproces. Aan de ene kant liggen bij die afweging de belangen voor de samenleving, dan wel die van bepaalde groepen of bedrijven, en aan de andere kant liggen de nadelen voor het individu op de weegschaal (het „doen, laten of ondergaan”). Beide grootheden zijn complex en volstrekt ongelijkwaardig. Het beleid dient die beide grootheden tegen elkaar af te wegen.

Voorbeelden van een dergelijke afweging zou men reeds nu kunnen geven. Moet men, zoals hier en daar al gebeurt, in het belang van de veiligheid (denk aan het plotseling geheugenverlies bij aids-patiënten) de bemanning van massatransportmiddelen zoals vliegtuigen, treinen en schepen, resp. de kandidaten voor dergelijke functies verplichten tot een screeningtest? Mag men vreemdelingen uit de voor aids bekende gebieden in onze samenleving toelaten zonder screeningtest?

Vele van deze vragen heeft men thans in studie en een definitief antwoord is er niet. Soortgelijke vragen gelden voor het beleid binnen onze krijgsmacht. Ook hier staan wij, voor het formuleren van een antwoord, nog maar aan het begin [19].

Militair-geneeskundig richt men nu nog de aandacht op voorlichting bij opkomst van dienstplichtigen en beroepspersoneel, op het „veilig” stellen van de bloedvoorraad en op het medisch begeleiden van seropositief militair personeel door een beroepsarts. Die begeleiding is nog niet gestructureerd op een wijze zoals in de VS.

Vraagstukken over de inzetbaarheid van seropositief personeel in vredes- en in oorlogsfuncties, die het gevolg zijn van een verplichte periodieke screening van beroeps-, mobilisabel, dienstplichtig en reservepersoneel, zal men vrijwel zeker onder ogen moeten zien. Ook hier dienen de antwoorden op vele vragen nog te worden ontwikkeld. Toch lijkt het verstandig binnen de krijgsmacht vroegtijdig voorbereid te zijn op de geschetste ontwikkelingen.

Eén van de beleidsterreinen voor de militair-geneeskundige dienstverlening is een goed gestruc-

tureerde preventie. Die begint aan de basis; onze „kwetsbare” jeugd moet daar deskundig worden opgevangen, d.w.z. bij de onderdeel-geneeskundige diensten. Dienstplichtigen, en met hen ook het overige personeel, dienen er met waarborg voor ieders privacy, zonder drempelvrees te kunnen binnenlopen met alle vragen en problemen over het aidsvraagstuk. Mijns inziens ligt voor dit niveau een belangrijke taak weggelegd, in het belang van het individu en in het belang van de samenleving. De onderdeel-geneeskundige diensten kunnen krachtig worden ondersteund door de Bijzondere organisatie-eenheden (BOE'n), waartoe ik de Militaire bloedtransfusiedienst en de Dienst militaire gezondheidszorg (DMGZ) reken. De DMGZ is een dienst die is belast met enkele uitvoerende taken op het gebied van de preventieve geneeskunde en hygiëne, en die men m.b.t. het aidsvraagstuk zou kunnen laten functioneren als een pendant van de civiele GG en GD. In de DMGZ zou men ook de bruikbare elementen van de Amerikaanse militair-geneeskundige policy kunnen integreren zoals: het centraal verwerken en bestuderen van relevante militair-geneeskundige gegevens, met behoud van ieders privacy, bv. via een afgeschermd databank. Denkbaar is eveneens een coördinerende taak naar de onderdeel-geneeskundige-diensten en het BIH voor medische, psychologische, religieuze en sociale zaken.

Specifieke voorlichtingstaken kunnen zijn de individueel gerichte instructie, alsmede de poliklinische functie voor tal van „niet-klinische” vraagstukken, die zich niet lenen voor een onderdeel-geneeskundige verzorging. Tussen de DMGZ en de civiele GG en GD zal in dat geval t.b.v. de dienstplichtigen een koppeling moeten worden gelegd. Deze groep gaat immers na korte tijd met groot verlot.

Het Nederlandse militair-geneeskundige scenario is, dat mag duidelijk zijn, nog in wording. Op dit moment vormt de „nieuwe dreiging” nog een gevaar dat wij voornamelijk elders registreren. Laten wij de tijd die voor ons ligt gebruiken voor het ontwikkelen van een zorgvuldig beleid, opdat problematiek uit het eerste scenario — waar mogelijk — in onze krijgsmacht wordt voorkomen [20].

In afweging m.b.t. het geneeskundig beleid voor de Nederlandse krijgsmacht doen wij er naar mijn mening verstandig aan, de voor ons land bruikbare

elementen uit het Amerikaanse beleid over te nemen. De problemen in de VS lopen circa drie jaar voor de onze uit. Ik verwijs daarvoor naar het rapport van de Gezondheidsraad [22]. Het zijn verschillen in tijdelijke en plaatselijke omstandigheden die mede een divergentie veroorzaken in de opvattingen van Nederlandse en Amerikaanse au-

toriteiten. Naarmate de problemen zich zullen versterken, zal die divergentie meer en meer afnemen: ca. 4000 aidspatiënten in Nederland, met 120.000 tot 300.000 seropositieve virusdragers in 1990.

De „Nieuwe dreiging” biedt, ook voor onze krijgsmacht, voorsnog een zorglijk perspectief.

Literatuur

1. J. van Wijngaarden — voorlichting over Aids via massamedia. *NRC-Handelsblad* (1987)(11 feb).
2. J. M. Parkin — EG-fondsen voor Aids-research. *Patient Care* (1986)(6).
3. J. J. van Loghem — *Algemene gezondheidsleer*. Kosmos, Amsterdam (1956).
4. J. M. Parkin en R. A. Coutinho — Over Aids na een HTLV III-infectie en wat voor de patiënt kan worden gedaan. *Patient Care* (1986)(6).
5. J. Fowler — Londen wil volmachten tegen Aids. *NRC-Handelsblad* (1987)(10 feb).
6. J. L. Marx — Aids virus has new name, perhaps. *Science* (1986)(9 mei).
7. B. D. P. Eyron en R. A. Coutinho — Aids en de Eerste lijn. *J. for dry therapy and research* (1986)(2)1.
8. J. G. Huisman — Serologie en confirmatie van besmetting met HIV. *CLB-bulletin* (1986)(9).
9. E. Boogerman — Vrije liefde met angst in het hart. *NRC-Handelsblad* (1987)(17 feb).
10. H. W. Haggard — *Van medicijnman tot geneesheer*. Ruys, Amsterdam (1951).
11. R. Meines — Discussie in Bonn over meldingsplicht escaleert. *NRC-Handelsblad* (1987)(20 feb).
12. *HQDA LTR 40-86-1* (rapport). US Army Tradoc (1986)(1 feb).
13. *Uittreksel uit de cursus voor de Officieren-arts*. Mil. school v. hygiëne en preventieve geneeskunde, Neerijnen (1962).
14. F. Wafelbakker — Condomologie voor de beginner. *NRC-Handelsblad* (1987)(26 feb).
15. E. Meuleman — Condooms veilig, maar vervelend in de praktijk. *NRC-Handelsblad* (1987)(13 feb).
16. P. van Dijk — Franse kerk tegen condoomreclame. *NRC-Handelsblad* (1987)(12 feb).
17. L. Montagne en A. Pompidou — Leraren cursus over Aids aan de Sorbonne. *NRC-Handelsblad* (1987)(18 feb).
18. A. Klokke van Koster — In afwachting van een middeleeuwse epidemie; een riskante levensstijl. *NRC-Handelsblad* (1987)(4 feb).
19. *Concept ADA, Algemene dienstverlening, nr 9002*. IGDKL (1986).
20. G. S. D. Zaalberg — 40 jaar DMGZ. *Ned. Mil. Geneesk. Tijdschr.* (1985)(7).
21. F. Jensma — Aids vormt een „tijdbom” voor verzekeraars. *NRC-Handelsblad* (1987)(10 mrt).
22. *Aids-problematiek in Nederland* (richtlijnen voor groepsonderzoek en adviezen voor preventie, derde advies; nr 1986/22. Gezondheidsraad (1986).

J. J. Nortier

kolonel der infanterie b.d.

De afdeling Operatiën van het Algemeen Hoofdkwartier KNIL in 1941/42

Ingevolge de Indische Staatsregeling was de gouverneur-generaal tevens opperbevelhebber van de strijdkrachten in Nederlands-Indië. De commandanten van leger (de Militaire Luchtvaart (ML) was een wapen van het KNIL en geen zelfstandig deel van de krijgsmacht) en vloot waren daardoor ook als technisch-militair bevelhebber ondergeschikt aan de landvoogd. In vreedstijd had die constructie nooit aanleiding tot moeilijkheden gegeven aangezien de gouverneur-generaal de technische leiding steeds overliet aan de desbetreffende militaire bevelhebbers.

Met de komst van gen Sir Archibald P. Wavell als Supreme Commander (15 januari 1942) zou gouverneur-generaal jhr. mr. A. W. L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer¹ in feite op militair gebied ondergeschikt worden aan gen Wavell. Hij wees die ondergeschiktheid af. Tijdens het korte verblijf van Wavell op Java was de verhouding tussen de gouverneur-generaal en de Supreme Commander op informele wijze geregeld op basis van onderlinge samenwerking.

Een direct en intern gevolg van de organisatievorm landvoogd-opperbevelhebber was echter dat zowel de oorlogsleiding als de oorlogsvoorbereidingen in vreedstijd bij twee commandanten berustten. Commandant Zeemacht (CZM) en Legercommandant (Clg) waren ten aanzien van de onder hun verantwoordelijkheid vallende krijgsmachtdelen geheel zelfstandig. De samenwerking tussen leger (in dit geval met inbegrip van de ML) en vloot was volledig gebaseerd op wederzijdse uitwisseling van gegevens. Aangezien in het oude Indië steeds sprake was van een mate van naijver tussen leger en vloot en men bovendien elke erva-

ring met *joint operations* miste, was de samenwerking niet optimaal.

Bij het begin van de oorlog met Japan (8 december 1941) bevonden de zetels van het gouvernement² en de marine zich te Batavia. De commandant van het Leger en Hoofd van het departement van oorlog in Nederlands-Indië — zoals de officiële titel luidde — was te Bandoeng gevestigd. Gedurende de oorlog verplaatsten zowel landvoogd als CZM zich naar Bandoeng.

Evenals de Clg had ook de CZM een dubbelfunctie. Laatstgenoemde was tevens Hoofd van het departement der marine in Nederlands-Indië.

Ons verder beperkend tot het KNIL, was de combinatie legercommandant en departementshoofd een constellatie die nergens ter wereld voorkwam. In vergelijking met de situatie in Nederland kon zelfs worden gesproken van een drieledige functie, namelijk die van troepencommandant („veldleger” en territoriaal), chef generale staf en minister. Wat het „ministerschap” betreft droeg het departementshoofd uiteraard geen ministeriële verantwoordelijkheid.³ Inzake het door de Nederlandse regering vastgestelde defensiebeleid had hij geen beslissende doch slechts een adviserende stem. Genm R. Bakkers (destijds CGS) noemde dat laatste een aanzienlijke verzwaring van de

² Om misverstand te voorkomen wordt voor de Indische regering de benaming gouvernement gebruikt. De Nederlandse regering te Londen wordt aangeduid als „regering.”

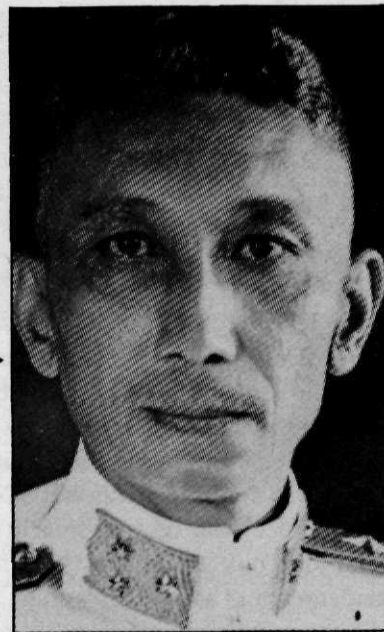
³ Samenstelling van het departement van oorlog te Bandoeng: *Hoofd* (Igen); *Hoofdambtenaar* ter beschikking van Clg; *Ie Afdeling* (secretariaat); *Ile Afd.* (Hoofdkantoor Infanterie); *IIle Afd.* (Hoofdkantoor Artillerie); *IVe Afd.* (Hoofdkantoor Genie); *Ve Afd.* (Hoofdkantoor Militaire Administratie); *Vle Afd.* (Hoofdkantoor Militaire Geneeskundige Dienst); *VIIe Afd. A* (Hoofdkantoor Generale Staf); *VIIe Afd. B* (Hoofdkantoor Intendance); *VIIIe Afd.* (Hoofdkantoor Cavalerie); *IXe Afd.* (Hoofdkantoor Topografische Dienst); *Xe Afd.* (Hoofdkantoor Dienstplicht en Reservepersoneel); *XIe Afd.* (Hoofdkantoor Militair Diergeneeskundige Dienst); *Secretariaat* Staatsmobilisatieraad.

¹ De gouverneur-generaal werd op 5 maart 1942 ontheven van het opperbevel waarna de legercommandant werd belast met het bevel over land- en luchtmachtkrachten. De redenen daarvoor en de onverkwikkelijke wijze waarop de landvoogd zich daarbij tegenover Igen Ter Poorten (legercommandant) gedroeg, vallen buiten het bestek van deze bijdrage.

Het departement van oorlog te Bandoeng (rechts) en de woning van de legercommandant (links)

Generaal-majoor R. Bakkers (op de foto nog kolonel), Chef Generale Staf tijdens de oorlog (foto SMG)

werkzaamheden (Sectie Militaire Geschiedenis (SMG)17/6, verslag van na de oorlog):

De normaal heersende tegenstand van de regering en haar civiele adviseurs tegen de militaire — en dus in vredetijd onrendabele — uitgaven maakte het nodig de legeradviezen in de vrijwel permanente perioden van bezuiniging met de allergrootste zorg samen te stellen. Elk woord moest worden gewikt en gewogen om toch vooral geen aanrijpingspunt te bieden dat tot afwijzing van de voorstellen zou kunnen leiden.

In de tweede helft van december 1941 vond een splitsing plaats van de zuiver departementale en operationele taken. In de relatief kleine staven was de door de jaren gegroeide verwevenheid evenwel dermate groot dat in de praktijk niet bijzonder veel van de splitsing terecht kwam. Een algemene beschouwing over de leiding in oorlogstijd (van een helaas anonieme opsteller) meende (SMG 2/10) dat de „departementale sfeer” ondanks alles behouden bleef:

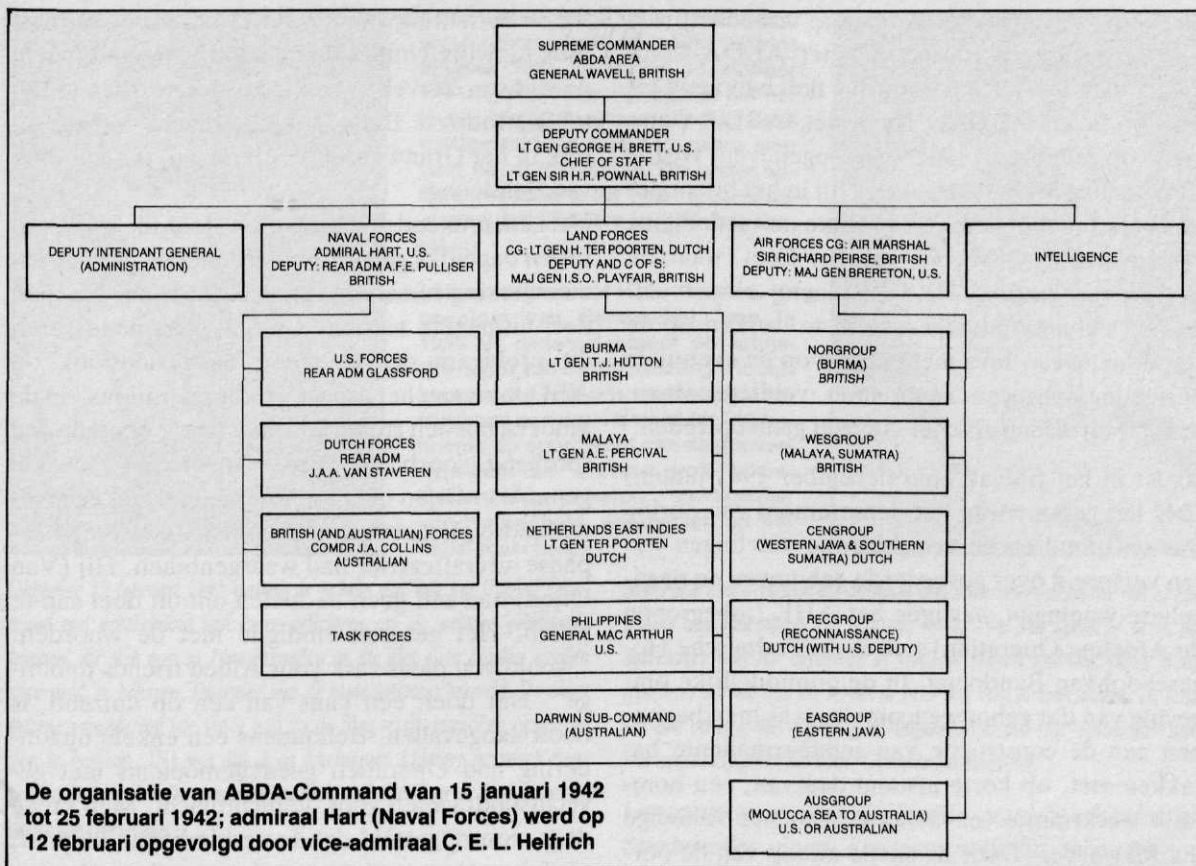
Een groot deel van de ingedeelde oudere officieren, opgegroeid met en vastgeroest in de bedachtzame, langzaam draaiende en fijnmalende departementsmachine, somtijds verstikt — doch in elk geval verstof — in de eindeloze papieren bundels, zonder gelegenheid tot studie, stafoefeningen en/of stafreizen en maar al te veel van hun feitelijke arbeid afgehouden door de behandeling van tijdrovende detailkwesties, kon zich niet op hun oorlogstaak voorbereiden. Zij kwamen dan ook mentaal onrijp en vakkundig onvoldoende voorbereid hun plaatsen in de oorlogsleiding innemen. Overigens zal óók in de toekomst nimmer een goed officierskorps worden gevormd, zolang niet de waarde en betekenis van de bescherming onzer vrijheid en onze internationale positie uitgroeien van leuze tot offeringsgezindheid, nationale bezinning en dadendrang.

Van hoog tot laag bleek de enorme kloof tussen vrede en oorlog onoverbrugbaar. De woorden van de onbekende auteur — meer dan 40 jaar geleden geschreven — hebben een bijna profetische klank.

Op Java (Madoera inbegrepen) was de lagere bevelvoering sinds begin 1941 in handen van drie divisiecommandanten. Hun „divisies” op oorlogsvoet bestonden overigens uit niet meer dan in totaal vier zwakke regimenten met wat hulpwapens. De commandanten waren evenzeer „verstikt” in niet-operationele werkzaamheden aangezien zij tevens de functie van territoriaal commandant in hun provincie uitoefenden. De Buitengewesten (het enorme gebied buiten Java en Madoera) waren verdeeld in negen territoriale tevens troepencommando's. In de loop der jaren was herhaaldelijk gedacht aan het instellen van overkoepelende commando's, met andere woorden een soort commando veldleger op Java en bundeling van een aantal territoriale commando's onder een gewestelijk commandant in de Buitengewesten. Generaal Bakkers stelde ten aanzien van deze plannen (SMG 17/6):

Doch ook hierbij deed zich het fatum gelden van een klein leger, namelijk dat werd gevreesd voor Mexicaanse verhoudingen met een — in verband met de oorlogssterkte — te zware formatie aan kolonels en generaals. Dat ook financiële overwegingen zich tegen de instelling van overkoepelende commando's verzetten spreekt uiteraard vanzelf.

Tijdens de oorlog werden nog pogingen gedaan tot een commando veldleger op Java te komen. Het is bij plannen gebleven en daarbij speelden niet uitsluitend de snelle Japanse successen een rol. De toenmalige kap H. J. de Vries van Afd. Operatiën schreef in zijn verslag van 12 april 1943:

Hoewel de noodzakelijkheid werd erkend, is geen beslissing genomen als gevolg van de moeilijkheid bij de keuze der commandanten. CGS was het meest geporteerd voor gmaj G. A. Ilgen (commandant IIIe Divisie, Oost Java, JN), doch voorzag bij deze keuze moeilijkheden met de gens P. A. Cox (commandant IIe Divisie, Midden Java, JN) en W. Schilling (Commandant Ie Divisie, West Java, JN). Bij de keuze van een „outsider” werden nog grotere moeilijkheden verwacht. De aangelegenheid werd opgeschort.⁴

Genm Ilgen was de oudste in anciënniteit en Schilling de jongste. Onderlinge naijver en het zich gepasseerd voelen behoren blijkbaar eveneens tot het „fatum” van een klein, bureaucratisch ingesteld leger.

De Afdeling Operatiën

In januari 1942 bestond de Afd. Operatiën van het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) uit de volgende officieren van de Generale Staf (GS): genm R. Bakkers, CGS; lkol W. P. van Veen, Sous-Chef; lkol P. G. Mantel, Hoofd Sectie Defensie (ook wel

⁴ In Australië opgesteld verslag van maj H. J. de Vries (collectie De Vries SMG).

Hoofd Sectie III genoemd); kap H. J. de Vries, Hoofd Verdediging A (Java); kap D. C. Buurman van Vreeden, Hoofd Verdediging B (Buitengewesten); elnt J. A. Carpentier Alting (abituriënt HKS Nederland) toegevoegd aan Buurman van Vreeden; kap A. L. A. Coppens (sinds 12 januari 1942); lkol ML W. J. van Gulik (sinds medio februari 1942) voor luchtmachtaangelegenheden.

Van Gulik maakte aanvankelijk deel uit van de VIIe Afdeling A (departement van oorlog) en werd daarna commandant van Vliegtuiggroep II (Glenn Martins) die begin december 1941 naar een basis op het eiland Singapore was gedirigeerd. Nadat de groep bommenwerpers als gevolg van de geleden verliezen had opgehouden te bestaan, volgde zijn indeling bij de Afdeling Operatiën. Dat hield mede verband met het feit dat genm L. H. van Oijen (commandant ML) zijn werkzaamheden bij Operatiën niet kon voortzetten toen hij deel ging uitmaken van ABDA-Air Forces.

Hoewel niet direct tot Operatiën behorend werkten enkele andere officieren nauw met deze afdeling samen. Maj GS jhr. J. M. R. Sandberg was —

na een liaisonfunctie te Singapore te hebben vervuld — na de oprichting van het ABDA-Command, met de tijdelijke rang van lkol benoemd tot liaisonofficier ABDA. Toen het ABDA-Command op 25 februari 1942 werd opgeheven, volgde zijn indeling bij het AHK waar hij in het bijzonder was belast met maatregelen inzake de verdediging van Java. Maj GS C. W. van der Eem (waaraan toegevoegd leerling HKS-Bandoeng elnt T. H. Bakker) kreeg opdracht zich in te werken op de verdediging van Java met het oog op de eventuele oprichting van een commando veldleger Java, waarbij hij alsdan als chef-staf zou gaan optreden.

Nadat in het tijdvak eind december 1941-januari 1942 het gebouw van het departement van oorlog was ontruimd en de verschillende afdelingen waren verspreid over gevorderde gebouwen en particuliere woningen, vestigde het AHK (inbegrepen de Afdeling Operatiën) zich in de Technische Hogeschool van Bandoeng. In de onmiddellijke omgeving van dat gebouwencomplex was men begonnen aan de constructie van semipermanente barakken met, op korte afstand daarvan, een bomvrije werkruimte ten behoeve van het volledige hoofdkwartier. Door de snelle afloop van de oorlog is het nooit zover gekomen. Begin februari 1942 was de bouw van de bomvrije ruimte zover gevorderd dat de Afdeling Operatiën, de geallieerde liaisonofficiëren, de verbindingdienst en de inlichtingendienst (grootse woorden voor weinig omvattende organisaties) daarin konden worden ondergebracht.⁵ Toen begin februari 1942 de Afdeling Zeemacht, tevens departement van marine, uit Batavia vertrok, vestigde de KM zich eveneens in de Technische Hogeschool. De bovenste verdieping van de bomvrije ruimte werd aan de marine toegewezen. Eerst werd de schuilplaats alleen bij luchtalarm betrokken. Vanaf begin maart 1942 werkte men permanent in de bomvrije ruimte.

⁵ Een verslag van lkol M. D. S. Saunders, commandant 21 Light Anti Aircraft Regiment (GB) noemde de verbindingen van het AHK met de eenheden op Java „practically non-existent”. De verbinding bestond hoofdzakelijk uit telefoon (merendeels civiele lijnen). In de kamer van de verbindingdienst stonden tafels vol met tegelijkertijd ratelende telefoontoestellen, waaruit geen sterveling meer wijs kon worden. Als enkele oorzaken voor de Japanse successen op Java noemde Saunders de „lukewarm resistance” en „complete breakdown in the Dutch Intelligence and communication services due largely to the enemy's rapid penetration to the main lateral line of communications, and to the very antiquated methods employed.”

Na de oprichting van het ABDA-Command (destijds dikwijls Unified Command genoemd)⁶ nam de staf van Wavell — enkele dagen werden in hotel des Indes te Batavia doorgebracht — haar intrek in het Grand Hotel te Lembang, ten noorden van Bandoeng.

Vanzelfsprekend werd men op de Afdeling Operatiën dagelijks geconfronteerd met de geringe samenwerking tussen de krijgsmacht delen. Nu men deel uitmaakte van het Unified Command sprak dit probleem des te meer, aangezien ook op ABDA-niveau het aspect „joint operations” in de kinderschoenen stond. Mackay (zie ⁶) noemde een sprekend voorbeeld. Eind januari 1942 deelde genm Van Oijen hem telefonisch mee dat een Nederlandse vlieger ten westen van Borneo een Japanse aircraftcarrier had waargenomen. Hij (Van Oijen) had zelf geen middelen om dit doel aan te vallen. Het gesprek eindigde met de woorden: „would you please ask your Allied friends to oblige”. Het doel, een kans van één op duizend, is nooit aangevallen. Behoudens een enkele uitzondering had Operatiën geen bemoeienis met gevechtsoopdrachten voor de luchtmacht. Men kreeg daar, vooropgesteld dat de verbindingen klopten, uitsluitend het resultaat van de aanvallen te horen. Hetzelfde gold voor de operaties van de zeestrijdkrachten.

Na de opheffing van ABDA-Command (25 februari 1942) verdween de staf van Wavell met spoed naar Tjilatjap aan de zuidkust van Java om zich voor vertrek in te schepen. De hiervoor genoemde lkol Saunders schreef daarover (SMG 12/55):

This stampede was witnessed by my Regimental Headquarters and two troops of 69 and 79 Batteries, who were on the march to Bandoeng from Madioen. They were stopped and finally forced to the side of the road, by a long stream of cars bearing high military and naval officers, who rushed at topspeed to the southern port.

Gen Ter Poorten vermeldde in zijn „Verslag omtrent mijn beleid als Legercommandant” (SMG 2/12, 20 januari 1946):

⁶ Op de geschiedenis van ABDA-Command wordt hier niet nader ingegaan. Verwezen wordt naar: L. de Jong — *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, dl 11a, 2e helft. Staatsdrukkerij (1984) hfdst. 14. Een zeer interessante publikatie is: R. A. baron Mackay — *A Dutchman at ABDA-command and at British Headquarters in Java, 14 January 1942-8 March 1942. Med. Sie Mil. Gesch.* dl 2, afl. 1 en 2.

◀ Luitenant-generaal G. J. Berenschot, legercommandant van medio 1939 tot oktober 1941, kwam op 13 oktober 1941 bij een vliegtuigongeval om het leven; zijn plotselinge dood in deze roerige periode was een zware slag voor de strijdkrachten, die onder andere noodzaakte tot vele functiewijzigingen in de hogere leiding (foto Stabelan)

▶ Luitenant-generaal H. ter Poorten, de opvolger van Berenschot, was in 1939 als generaal-majoor der artillerie, hoofd van de IIIe Afdeling (Hoofdkantoor der Artillerie van het departement van oorlog); hij werd tot Cig benoemd op voordracht van de gouverneur-generaal, die hem grote vakbekwaamheid, scherpe intelligentie, voortvarendheid, originaliteit en initiatief toeschreef

Ongeveer 25 februari 1942 vertrok de gehele staf van het Unified Command met achterlating van enige officieren om de weinige geallieerde troepen, die zich nog op Java bevonden en die niet meer konden worden afgevoerd, te beheren. Daarmee was de oude toestand hersteld. De enige interne verandering (de vloot had na de Slag in de Java-Zee opgehouden te bestaan, JN) was dat ik de Luchtvaart Afdeling praktisch haar zelfstandigheid liet. De commandant hield mij alleen op de hoogte van de acties van zijn wapen.

Topfiguren van de Afdeling Operatiën⁷

De enige beschikbare bron (het in ⁴ genoemde verslag) geeft een uitgebreide persoonsbeschrijving van de hoofdofficieren die deel uitmaakten van Operatiën. Een kenmerk van het verslag is de drang naar het zoeken van schuldigen. Een begrijpelijk menselijk trekje na de grote teleurstelling over de „lukewarm resistance” (Saunders) met de daarna gegroeide gevoelens van wrevel en kritiek. Lkol Saunders (zie ⁵) arriveerde met zijn regiment lichte luchtdoelartillerie op 3 februari 1942 te Tandjong Priok. Daarna werd zijn regiment over heel Java verdeeld, een afdeling kwam zelfs op Timor terecht. Hij was daardoor in staat zich een goed beeld te vormen van de situatie op het gehele eiland. Saunders schreef:

In the east of the island confidence abounded but in Batavia and Bandoeng

⁷ Een veel gebruikte Nederlandse uitdrukking hanterend is de auteur zich ervan bewust dat in deze bijdrage slechts het „topje van de ijsberg” boven water wordt gehaald. Voor de gehele ijsberg ontbreken bewaard gebleven bronnen (zo die ooit hebben bestaan); bovendien is deze bijdrage gebonden aan een beperkte omvang.

pessimism and defeatism lay dormant and soon emerged on the fall of Singapore and Palembang (15 februari 1942, JN). The shock of those two surrenders with the departure of General Wavell and the Allied Headquarters, showed that the threat to Java was very serious indeed. In Batavia and other towns a feeling of despair arose but still 'optimistic' news was constantly given out under Government auspices.

Gouverneur-generaal Tjarda van Starckenborgh Stachouwer deed daaraan volledig mee en gaf zelfs nog op 23 februari in een radiotoespraak te kennen dat „onze vloot het agressieve beginsel huldigt en op Java een krachtig leger is”. Iedereen kon rustig gaan slapen, het gouvernement waakte over allen. De onjuiste voorlichting was een van de redenen waardoor de capitulatie des te harder aankwam.

Genm R. Bakkers kwam in meergenoemd verslag naar voren als een officier met langdurige stafervaring bij de VIIe Afdeling A (Hoofdkwartier van de Generale Staf). Een paar maanden voor het begin van de oorlog — het wordt met schroom gesteld — overleed zijn echtgenote, wat niet naliet een stempel op hem te drukken.

Zowel de CGS als de sous-chef (Van Veen) werden in niet geringe mate overvleugeld door lkol P. G. Mantel, die zich een bevoorrechte positie bij de Cig had weten te verwerven. Kap J. H. de Vries schreef:

Het feit dat deze hoofdofficier om onverklaarbare redenen een aureool van kundigheid om zich heen had weten te scheppen, alsmede het feit dat hij een groot deel van zijn diensttijd in leraarsfuncties had doorgebracht (onder andere op de HKS Nederland, JN) deden deze houding van „onderwijzer” en zich „iets voelen” daaraan niet vreemd zijn. Genoem-

de hoofdofficier moet een denigrerend gevoel hebben gehad voor de sous-chef (Mantel had indertijd gehoopt zelf sous-chef te worden, JN), althans zo werd dit door de overige stafofficieren gevoeld. Dat het nimmer tot een uitbarsting is gekomen, is slechts te danken aan het bewonderenswaardig optreden van Ikol (later kol) Van Veen (de sous-chef, JN).

In dit verband bezien is het ook opmerkelijk dat, tijdens de capitulatiebespreking te Kalidjati niet Van Veen maar Mantel aanwezig was.

Botsingen tussen de „jongere garde” (de kapiteins) en Mantel bleven niet uit. Nogmaals De Vries citerend:

Bepaald storend was het feit dat Ikol Mantel alles eerst moest zien en niets aan beide stafkapiteins overliet, hetgeen dikwijls tot onnodige en ongewenste vertragingen leidde. Houding en behandeling werkten bepaald irriterend op de officieren van lagere rang. Zulks was kennelijk het gevolg van de „ziekte” dat een hoofdofficier altijd meer wist dan een kapitein en in elk geval meer dan iemand die jonger was.

Het zoeken naar schuldigen kwam pas goed op gang na de capitulatie van Japan. Nooit werd daarbij ook maar op enigerlei wijze gewezen naar gouverneur-generaal Tjarda van Starckenborgh Stachouwer. De Clg, gen Ter Poorten, kreeg ten volle de rol van zondebok opgedrongen.

Alle spelers bij het drama van ondergang waren kinderen van hun tijd. Vanzelfsprekend werden fouten gemaakt. Het zou evenwel zeer onbillijk

zijn de nederlaag aan het falen van enkele personen toe te schrijven. De Aziatische débâcle van de jaren 1941/42 voltrok zich als een onafwendbaar noodlot. De hoofdoorzaken lagen niet in menselijk falen of de onuitroeibare mythe van de overmachtige vijand. David H. James schreef in „The rise and fall of the Japanese empire” (Allen & Unwin, London 1951):

We capitulated (op Malakka, JN) five days after the Japanese landed on the Isle of Singapore, but we still had 51.000 UK and Australian troops and 40.000 Indian troops under Malaya Command.

Wat het Nederlandse aandeel in de débâcle betreft dienen ook stellig de nationale aspecten niet te worden verwaarloosd. Wij zijn van nature een pacifistisch/neutralistisch volk met bijzonder weinig gevoel voor offers in verband met de nationale veiligheid. De strijdkrachten komen nauwelijks boven het niveau van noodzakelijk kwaad uit. In Nederlands-Indië werden de laatste bordjes „verboden voor honden en militairen” pas na de val van Nederland weggehaald. Niet voor niets werd nog begin 1987 het schone lied „wie zijn vader heeft vermoord” enz. in de Tweede Kamer ten gehore gebracht. Het vers met een wat ander geluid „wij wenden ons tot God en Jan Soldaat als bittere strijd ons wacht” zal wel nooit een Kamervergadering in vreedestijd halen.

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?

Dat kân: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag.

Tegen wie vechten wij nu eigenlijk?

Al lezende was ik geneigd het verwar(ren)de betoog van J. Vandersmissen (MS 156(1987)(6)263) het voordeel van de twijfel te gunnen. Dit niettegenstaande de vaak bravour-achtige en populaire terminologie, zoals: „Warschau-Pact en NAVO tot de tanden gewapend tegenover elkaar”, en: „waar ons dappere legerkorps elke oefening besteedt aan vertragen”. Enige oorspronkelijke gedachten kunnen in het huidige defensiedebat immers geen kwaad! Maar zijn laatste opmerking over de „Juiste Mentaliteit” (blz. 270, r. kolom) doet bij mij de deur dicht. Ik lees hier:

Een marinier is niet bereid voor zijn vaderland te sneuvelen. Wij zijn wel

Mr. Carstens ben ik bijzonder dankbaar voor de moeite die hij zich heeft getroost om zijn zeer geestige reactie op mijn proza te componeren. Even was ik ongerust omdat hij, niettegenstaande zijn academische opleiding, voorgaf het verband in mijn verhaal niet te begrijpen, maar toen hij ons wilde laten geloven het citaat uit het kostelijke boekje „Mariniers” serieus te hebben

steengoed, maar niet knettergek. Wij zorgen er juist voor dat de vijand bereid is voor zijn vaderland te sneuvelen.

Ik neem aan dat dit citaat geheel uit het verband is gerukt en dat de uitspraak een boutade is en niet serieus bedoeld. Doch wie bestempelt dit nu als de Juiste Mentaliteit? Het is een brallende grootspraak, die niet wordt gedekt door morele moed. Sneuvelen is niet meer nodig: dat doet de vijand wel; laat die maar zo gek zijn; ik druk me wel bijtijds! En als het spel niet opgaat en de vijand niet sneuvelt, dan hebben we pech gehad en geven anderen de schuld.

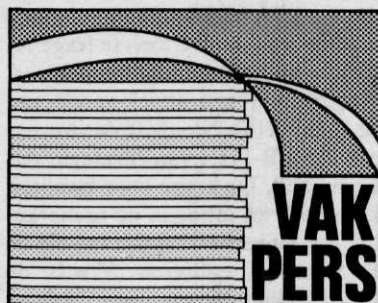
De schrijver vroeg zich af: „wie vecht tegen wie?” Beter is te stellen: „wie vecht met wie?”. En dan samen tegen de „Juiste Mentaliteit”.

mr. J. H. CARSTENS, Ikol art b.d.

genomen was er geen twijfel meer mogelijk: de heer Carstens neemt ons bij de neus!

In het onwaarschijnlijke geval dat het géén Carstiaanse kwinkslag betreft ben ik sprakeloos. Hetgeen geen probleem is, aangezien de scribent geen enkele inhoudelijke noot kraakt.

J. VANDERSMISSEN, res-kap art
Discussie gesloten, red.

Tactische luchtstrijdkrachten

Een belangrijk gedeelte van het aprilnummer van het doorgaans uitstekend geïnformeerde blad van de (US) Air Force Association (tegenhanger van „Onze Luchtmacht”) is gewijd aan tactische luchtstrijdkrachten. Zes artikelen geven inzicht in omvang en technische ontwikkelingen die de USAF in het komende decennium zullen kenmerken. Het in het begin van de Reaganperiode gestelde doel van 40 Tactical Wings zal om budgettaire redenen niet worden gehaald. Incl. Air National Guard en Air Force Reserve zal de omvang op 37 Wings blijven steken. Een bewuste keuze is gedaan voor het handhaven en verder opvoeren van de kwaliteit. Reeds nu wordt de tactische luchtvloot vooral gekenmerkt door F-15's en F-16's, veelal in de geavanceerde uitvoering, en de verdere ontwikkelingen van deze 10 à 15 jaar oude ontwerpen gaan door. Nieuwe avionica en voortstuwing zoals in de F-15E en F-16C/D verdiepen de nu volkomen volwassen geworden dual-roleconceptie.

Enigszins achter blijven de A-7 en R(F)-4 die nog enkele jaren — zij het in gemoderniseerde versies — mee moeten. De overgang van de RF-4 met foto- naar elektro-optische verkenningssystemen wordt een feit; het nieuwe verkenningplatform is echter nog niet bekend. Wel geldt dat voor de aanschaf van ten minste 5 squadrons verkenningdrones. Systemen die zullen worden geïntegreerd in de RF-4-eenheden zodat naar keuze en aard van het doel bemande of onbeman-

de verkenningssystemen kunnen worden ingezet. De toch te trage A-10 zal naar verwachting worden vervangen door een attack-versie van de F-16: A-10. Nieuw is de overname van FB-111's van Strategic Air Command. De keuze voor kwaliteit komt ook tot uiting in de opmerkelijk hoge inzetbaarheidsgraad die de F-15 en -16 realiseren. V.w.b. de USAF ligt die op resp. 79,3 en 87,5%, cijfers die de eerdergenoemde tekorten in aantallen vliegtuigen kunnen compenseren, zeker als men vergelijkt met de twijfelachtige prestaties in de jaren '70. Het streven naar een zo hoog mogelijke paraatheid gaat hand in hand met het verder opvoeren van de oorlogsvoorraden en het incasseringsvermogen van de „main operating bases” (mobs). Voorts wordt gekozen voor een snellere aanschaf van specifieke, op taak gespecialiseerde wapens. I.p.v. te wachten op volledig aan de tactische eisen beantwoordende precisie-geleide systemen, biedt de aankoop van de Franse Durandel een reeds nu beschikbare en geloofwaardige „anti airfield”-capaciteit.

Tegelijkertijd wordt het potentieel van echt nieuwe technologieën verder ontwikkeld. De veelbesproken Advanced Tactical Fighter is daarvan uiteraard een schoolvoorbeeld. Een revolutionair ontwerp dat het nieuwe criterium „first look, first shoot” inhoud moet geven. Met het historische gegeven in gedachten dat 85% van de „kills” plaatsvindt zonder dat de aanvaller is waargenomen, is deze first look, first shoot een must voor degene die kwaliteit i.p.v. kwantiteit (moet) hanteren; weer een „force multiplier”, al is deze voorheen alle (budgettaire) deuren openende formulering in Washington niet meer te horen. De ATF moet een echt bij dag, nacht en slecht weer inzetbaar wapenplatform worden. Een minimum aan radar-reflecterend oppervlak en een maximum aan manoeuvreerbaarheid. Ingrediënten zijn, afgezien van de futurologische vormgeving, avionica en voortstuwing. Miniaturisering en integratie van vuurleidings-, vliegtuigbesturings- en voortstuwingssystemen zal de huidi-

ge veelheid aan „black boxes” reduceren tot een enkele. Very high speed integrated circuits (VHSIC) spelen daarbij een sleutelrol. Ook communicatie-, navigatie-, identificatie- en elektronische-oorlogvoeringssystemen zullen op dezelfde wijze worden geïntegreerd. Het resultaat is een jachtvliegtuig dat qua gewicht in de F-15-categorie zit (50.000 lbs) maar waarschijnlijk kleiner zal zijn. De prestaties moeten evenwel een factor 2 of zelfs 3 t.o.v. de F-15 opleveren. Dank zij „vectored thrust” zullen de STOL-capaciteiten de kwetsbaarheid van vliegvelden verminderen. De hiervoor gebruikte tweedimensionale nozzlesystemen leveren uiteraard een aandeel in het luchtgevecht door zeer kleine bochtstralen mogelijk te maken. De 9G-grens kan, maar wordt niet overschreden, daar de F-16 al aantoont dat dit de fysieke grens van de vlieger is. Supersonne kruissnelheden zonder afterburner geven een indicatie van het lage brandstofgebruik van de ATF. Het eerder genoemde avionicapakket (toepasselijk „suit” genaamd) moet de ATF de vereiste zeer hoge effectiviteit en overlevingskans geven. Het ATF-ontwerp lijkt een verzameling van alle wensen die jachtvliegers doorgaans in crewrooms uitspreken. Toch is het volgens de USAF geen ijdele droom. Eind 1995 moet het eerste operationele squadron inzetbaar zijn. Twee prototypes worden ontworpen: de YF-22 door de combinatie Lockheed, Boeing en General Dynamics, en de YF-23 door Northrop en McDonnell-Douglas. De USAF mikt op 750 ATF's, en ook de US Navy heeft zich bereid verklaard het type te evalueren. De prijs van de ATF is eveneens opmerkelijk gunstig: \$ 35 mln tegen resp. \$ 25 mln en \$ 40 mln voor de hedendaagse F-15 en -14. Vele garanties zijn ingebouwd om deze kostprijs niet te overschrij-

Deze rubriek bevat uittreksels uit binnen- en buitenlandse publicaties. De verantwoordelijkheid van de redactie beperkt zich tot een juiste weergave van de inhoud van de artikelen.

den. Met wijze lessen uit het verleden nog in het achterhoofd en een steeds scherpere controle door het Congres in het vooruitzicht, zal de USAF al het mogelijke doen deze prijs niet te overschrijden. Dat zou immers resulteren in nog mindere aantallen jachtvliegtuigen. Zoals in het begin gesteld kiest de USAF voor kwaliteit, echter niet in die mate dat de in haar ogen toch al beperkte aantallen wezenlijk worden aangetast. Duur vergaarde ervaring leert dat kwaliteit slechts tot gelding kan worden gebracht als zij in voldoende mate kan worden gebruikt. Een filosofie die ook de planners van de KLu niet onbekend voorkomt.

Naschrift. Voor de echte vliegtuig-liefhebbers biedt deze uitgave nog meer „gefundenes Fressen”. Op blz. 84-91 geven tien luchtvaart-grootheden een opsomming van de volgens hen 10 beste vliegtuigtypen tot heden. Behalve Wright Flyer 1903, DC-3 en X-15, passeren stuk voor stuk pronkjuwelen voor iedere museumdirecteur de revue. Aangezien het het panel vooral oude rotten betreft is het niet verwonderlijk dat de North American P-51 Mustang maar liefst in zes rijtjes voorkomt. Toch scoort de F-16 met drie keuzes zeer hoog. Bgen b.d. Robin Olds, Ace uit de Tweede Wereldoorlog, Korea en Vietnam, wenst dat hij weer 25 jaar oud zou zijn om de F-16 te kunnen vliegen. Zelfs de toch niet bescheiden Chuck Yeager kan lof voor de F-16 over zijn lippen krijgen, al heeft hij hem dan niet als prototype getest! Ook de legendarische stripheld-jachtvlieger kol Steve Canyon heeft zijn keuze gedaan.

Air Force Magazine 70(1987)(4)46-83. B. A. C. DROSTE, kol KLu

Soviet AirLand battle tactics

door W. P. Baxter, 259 blz., 52 afb.,
Uitg.: Presidio Press, Novato/Calif.,
VS, 1986 (Imp. v. Ned.: Fa Hout-
schild, Den Haag). Prijs: f 50,-.
ISBN: 0.89141.160.7

Dit is een boek over de huidige Sovjetrussische tactiek, vlot geschreven, met veel informatieve waarde. Helaas is het kennelijk in grote haast geproduceerd, want er zijn nogal wat tegenstrijdigheden en slordigheden in tekst en illustraties. Met enige moeite komt men daar wel uit, maar voor een zo duur boek is het eigenlijk onaanvaardbaar. In negen hoofdstukken wordt het terrein van de tactiek van het Russische leger besproken.

Hfdst. 1 (Problem solving in military affairs, the theoretical base) beschrijft het ruimere kader waarin de tactiek moet worden gezien: politieke en militaire strategie en het operationele niveau. Interessant is de beschouwing over wat de Russen „de wetten van de oorlog” en „de beginselen van de tactiek” noemen. De eerstgenoemde zijn wetmatigheden van vooral politieke en sociaal-economische aard, de laatste vertonen meer overeenkomst met onze grondbeginselen van de oorlog, met dien verstande dat die in het Sovjetrussische denken duidelijk aan tijd zijn gebonden en daarom ook periodiek onderwerp zijn van discussie.

Hfdst. 2 behandelt de maatschappelijke positie van de krijgsmacht en de interne verhoudingen, vooral tussen de geprivilegieerde kaste van beroepsofficieren en de uit vele verschillende etnische groepen afkom-

stige dienstplichtige soldaten. Schr. is hier niet erg overtuigend in zijn stelling dat de trouw van de Russische burger aan zijn vaderland nauwelijks negatief wordt beïnvloed door zijn bezwaren tegen het totalitaire systeem. De bron die hij hiervoor benut is er namelijk slechts één: een boek van een Amerikaans meisje dat enige tijd in Moskou doorbracht (*Russian journal*, door Andrea Lee, 1978).

In hfdst. 3 wordt het Sovjetrussische C³-systeem besproken, waarbij ook de functie van de staf ten aanzien van de commandant wordt toegelicht. De eenhoofdigheid in commando, die tijdens Stalin onder druk stond, omdat alle bevelen moesten worden gecontrasigneerd door de plaatsvervangend commandant voor politieke zaken (de „Zampolit”), blijkt thans net zo te werken als bij ons. Het besluitvormingsproces wordt gekenmerkt door een uitgebreid gebruik van mathematische modellen en formules, die ook „met de hand” kunnen worden toegepast. Met automatisering van elementen van het proces op hogere bevelsniveaus is inmiddels begonnen. Schr. weet duidelijk te maken dat het Westerse begrip „initiatief” wel bestaat, maar dan toch vooral in de zin van, hoe-dan-ook, de oorspronkelijk gegeven opdrachten conscientieus uitvoeren, waarbij een van de veronderstellingen afwijkende ontwikkeling van het gevecht slechts in beperkte zin invloed heeft op de manier waarop dat gebeurt. Interessant is de bespreking van de verbindingen (radio, lijn, ordonnans en vooral optisch: vlaggen en pyrotechniek) op regiments- en lagere niveaus.

De hfdst. 4 en 5 vormen samen de kern van het boek: aanval en verdediging,

uitgevoerd door wat het „tactische” niveau wordt genoemd (divisie en lager). De bijbehorende tabellen, schetsen en beslissings-schema's zijn zeer verhelderend hoewel, zoals reeds gezegd, niet steeds foutloos. Interessant in de Sovjetrussische doctrine is het verschil tussen het met beweging en vuursteun naar een gunstige uitgangssituatie toe manoeuvreren en het aangaan van het beslissende gevecht. Die laatste component heet vertaald: schok („udar”), maar zoals met vertalingen meer het geval is, blijkt dat een uiterst zwakke afspiegeling van de werkelijke bedoeling en waarde van dit kernbegrip op te leveren. Het in stroken verdedigen blijkt geen Nederlandse uitvinding, maar dat wisten insiders uiteraard al. Wat wél nieuw is: een terughoudend gebruik van tanks in een beweeglijke, offensieve rol tijdens de verdediging. Men hecht kennelijk veel waarde aan goed voorbereide vuuropstellingen, zoals tevens blijkt uit de voorkeur voor loopgraafsystemen i.p.v. schuttersputten.

In de hfdst. 6, 7 en 8 wordt achtereenvolgens ingegaan op gevechtssteun, vuursteun en verzorging. Ook hier is de toespitsing op het tactisch niveau van belang, omdat daaruit blijkt hoe het gevecht van de „verbonden wapens” zich ook bij de Russen op een steeds lager niveau is gaan manifesteren. Uitgebreid wordt aandacht besteed aan de zwakke plekken in het verzorgingssysteem, met de kanttekening dat de traditionele echelonnering natuurlijk een vergelijkenderwijs veel grotere slijtage bij vooreenheden toelaat dan bij ons het geval is. In hfdst. 9 (Prognosis and predictions) wordt helaas wat meer be-

loofd dan geboden; dit hoofdstuk is eerder een samenvatting van het boek. Een analyse van toekomstige ontwikkelingen in de Sovjetrussische tactiek is daarin eigenlijk niet te vinden. Een interessante poging wordt gedaan met een paragraaf „How to beat them in the field” (blz. 251-255) om aangrijpingspunten te vinden voor eigen (NAVO-) optreden. Allereerst wordt daarbij gewezen op het in sterke mate op standaarden en modellen gebaseerde besluitvormingsproces, dat door een goed doordachte misleiding van onze kant geheel „op het verkeerde been” kan worden gezet. Vervolgens wordt beklemtoond dat het aanvallen van logistieke middelen en systemen door luchtinterdictie veel meer effect zou sorteren dan het aangrijpen van gevechtseenheden. Daarbij is vooral de Klasse-III-bevoorrading een zwakke schakel in het systeem. Ten slotte wordt gepleit voor het decentraliseren van eigen gevechtsleiding en -voering tot een laag niveau, omdat zowel de kwaliteit als de uitrusting van com-

mandanten en staforganen op bataljons- en lager niveau eigenlijk geen „rond-de-klok-optreden” mogelijk maken. Schr. verwijst daarbij naar het Sovjetrussische adagium dat het geheel meer is dan de optelsom van de delen. Door die delen te scheiden van het geheel en ze daarmee te dwingen tot een min of meer geïsoleerd en zelfstandig optreden, wordt het gevechtveld opgesplitst in afzonderlijke en kleinschalige gevechtssituaties. Dáárop zijn NAVO-eenheden op tactisch niveau beter ingesteld dan vergelijkbare Russische niveaus.

Concluderend: een zeer leesbaar en belangwekkend boek, waarbij in goede onderlinge samenhang alle elementen van het optreden van Russische landstrijdkrachten op het tactische niveau aan de orde komen. Helaas is de afwerking hier en daar zo slordig dat de lezer eerst een puzzel moet oplossen alvorens hij teksten en illustraties goed kan begrijpen.

F. J. D. C. EGTER VAN
WISSEKERKE, maj inf

Het marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog

door mr. A. N. baron de Vos van Steenwijk, 251 blz., geïll. Uitg.: De Bataafsche Leeuw, Dieren, 1986. prijs: f 55,-. ISBN: 90.6707.116.1

Op een goede en overzichtelijke wijze wordt in dit boek het Nederlandse marinebeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog behandeld. Aan de voorgeschiedenis ervan wordt meer dan voldoende aandacht besteed. Op vakkundige wijze zijn de belevenissen van de schepen en hun bemanningen, voor zover dat relevant was, beschreven. Hetzelfde geldt voor de behandeling van de marineluchtvaartdienst en de mariniers. Het is schr. als grote verdienste aan te rekenen dat de lezer, ondanks de vele details die worden vermeld, nergens uit de koers geraakt.

De auteur, vice-admiraal b.d., heeft

de door hem beschreven periode in actieve dienst meegemaakt. Behalve grote voordelen heeft dat natuurlijk ook nadelen. Hoewel De Vos van Steenwijk steeds probeert de door hem behandelde materie in de juiste context te plaatsen en een zo groot mogelijke objectiviteit nastreeft, kan ik mij toch niet aan de indruk onttrekken dat het vaak meer de marineman is dan de historicus, die verslag uitbrengt. De grote domoren zijn voor de auteur natuurlijk de politici en vele ministers. Een uitzondering hierop zijn de ministers Van Kleffens en Dijkhoorn voor wie hij veel waardering heeft. Bij herhaling wijst hij erop dat de marineofficiëren het allemaal zoveel beter in de gaten hadden. Als het aan hen had gelegen was de Tweede Wereldoorlog voor Nederland aanzienlijk beter verlopen. Algemeen conformeert hij zich ten aanzien van de strijd op Nederlands grondgebied aan de opvattingen van L. de Jong.

Het boek telt acht hoofdstukken die

elk een periode behandelen. Door tevens de ontwikkelingen in Nederland, Oost- en West-Indië in afzonderlijke hoofdstukken op te nemen kreeg het boek een duidelijke structuur die de kwaliteit ervan zeer ten goede komt.

In het 1e hoofdstuk wordt het interbellum behandeld. Weinig waardering heeft schr. voor de defensiebezuinigingen in het begin van de jaren '20. Zeer fel worden de gebeurtenissen rondom de Vlootwet-1924 gehemeld. Hierbij houdt hij echter onvoldoende rekening met het gegeven dat hij natuurlijk weet hoe het allemaal is afgelopen. Het is m.i. onjuist de politici en de publieke opinie uit die jaren te verwijten dat zij zich lieten leiden door de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog. De Vos van Steenwijk is overigens niet de enige die met kennis van de afloop voorgangers be- en veroordeelt. Het is jammer dat schr. het boek „Weg met de vlootwet!” (1984) van Henri J. G. Beunders niet in zijn beschouwingen heeft betrokken. Toen eindelijk met de versterking van de Nederlandse defensie een aanvang werd gemaakt (1936 was wat dat betreft een keerpunt) was het te laat. De marine ging daardoor met onvoldoende middelen de oorlog in. Het ontbreken in de literatuurlijst van het boek „De strijd om de slagkruisers 1938-1940” (1984) van G. Teitler is eveneens te betreuren.

Aan de mobilisatieperiode 1939-'40 is het 2e hoofdstuk gewijd. De plaats van handeling is het Europese oorlogstoneel en de handeling is conform die van L. de Jong in het „Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog”. Uiteraard gaat schr. hierbij dieper in op de maritieme zaken. Opmerkelijk is de wijze waarop de marine zich voor

een belangrijk deel wist te onttrekken aan het gezag van de opperbevelhebber van de land- en zeestrijdkrachten. Bij KB van 27 sept. 1939 werd een aantal schepen rechtstreeks onder bevel van de Chef van de Marinestaf, vice-admiraal J. Th. Furstner, gesteld. Deze was daarvoor alleen verantwoording aan de regering verschuldigd, zodat gen Reynders, en later diens opvolger Winkelman, bekwaam buiten spel waren gezet. De Vos van Steenwijk gaat op deze interessante kwestie niet nader in. Als gezagsgetrouw marineman doet hij het af met de zin: „Er zullen redenen zijn geweest voor deze gang van zaken” (p. 26). De beschrijving van de mobilisatieperiode is bevredigend. Apert onjuist is de bewering dat bij de noodlanding van een Duits vliegtuig in België op 10 januari 1940 het Duitse aanvalsplan „zwart-op-wit” in onze handen was gevallen (p. 31). In hfdst. 3, „De meidagen, 10-19 mei 1940”, wijdt schr., behalve aan het maritieme optreden, veel aandacht aan het uitwijken van Koningin, regering en vloot naar Engeland. Terecht wijst hij op de slechte samenwerking tussen landmacht en marine. Aan de strijd bij de stelling Den Helder en in Zeeland wordt veel aandacht besteed. Storend is dat De Vos van Steenwijk de reeds lang achterhaalde mythe van het optreden van de Vijfde Colonne in Den Haag weer van stal haalt (p. 49). Aan het slot van dit hoofdstuk komt het marinechauvinisme nog even boven de kim; met instemming wordt De Jong geciteerd: „Aan Nederlandse zijde is er zowel goed als slecht gevochten. Onder de wapens en korpsen die zich moedig weerden noemt de schrijver (L. de Jong): de Koninklijke marine en het Korps mariniers” (p. 77). Waarvan akte! In het 4e hoofdstuk wordt de Londense periode behandeld. Toen minister van defensie Dijkhoorn op 11 juni 1941 ontslag vroeg, zag de marine haar kans schoon weer tot de oprichting van een ministerie van marine te komen. De bevelhebber der zeestrijdkrachten, vadm Furstner, nam dat ministerschap, dat hij tot 23 februari 1945 zou blijven vervullen, erbij. Volgens De Vos van

Steenwijk was het staatsrechtelijk misschien niet geheel juist, maar gezien de omstandigheden wél een praktische oplossing. Het is jammer dat hij deze verstrengeling van politieke en militaire belangen niet verder heeft uitgewerkt.

Zeer interessant is het vijfde hfdst. „West-Indië 1929-1945”. De auteur is er goed in geslaagd de voorgeschiedenis en de oorlogsperiode van de Antillen en Suriname in kort bestek weer te geven. Nederland beschikte over te weinig militaire middelen om deze gebieden, die met name voor Engeland en de VS van groot strategisch belang waren, afdoend te beveiligen. Vooral tot Pearl Harbor was samenwerking met de VS moeilijk omdat men Japan niet wilde provoceren en de VS natuurlijk nog neutraal waren.

De laatste drie hoofdstukken behandelen de strijd in het Verre Oosten. Op degelijke en overzichtelijke wijze wordt de lezer ingewijd in de gecompliceerde problematiek van de defensie van Nederlands-Indië. Uitvoerig wordt uit de memoires van Helfrich geciteerd (iets minder zou geen kwaad hebben gekund). Natuurlijk wordt de slag in de Javazee niet vergeten maar ontsierend is dat de naam van de commandant van de Java — die tijdens deze slag

sneuvelde, posthuum de Militaire Willemsorde kreeg en waarnaar een schip werd vernoemd — verkeerd is gespeld (p. 187). Door de Parlementaire Enquêtecommissie is uitvoerig aandacht besteed aan de tegenstellingen tussen de politieke en militaire autoriteiten in Nederlands-Indië, met name tussen Van Mook en Helfrich. Schr. neemt hier een duidelijk standpunt in. De hoofdschuldige is volgens hem Furstner omdat die te weinig aandacht voor de strijd in het Verre Oosten had getoond.

Samenvattend kan worden gesteld dat De Vos van Steenwijk een boek heeft geschreven dat het waard is door velen te worden gelezen. De uitvoering van het boek is zoals men van de Bataafsche Leeuw gewend is: uitstekende waar voor weinig geld.

drs. J. W. M. SCHULTEN, lkol vbdd

Van Staats tot Koninklijk

door drs. P. H. Kamphuis en dr. C. M. Schulten, 100 blz., geïll. Uitg.: S.I. Publicaties, Bussum, 1987. Prijs: f 9,95. ISBN: 90.70987.03.1

Het vernieuwde Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Delft heeft onder bovenstaande titel een gids van het museum uitgebracht. Nu is het niet gebruikelijk om in de Militaire Spectator aandacht te besteden aan de publikatie van een museumgids, maar dit is niet een museumgids in de gebruikelijke zin van het woord. „Van Staats tot Koninklijk” biedt — in negen hoofdstukken, goed verzorgd

en, voorzien van vele illustraties, waarvan enkele in kleur — een overzicht van de militaire geschiedenis van de Koninklijke landmacht. Uiteraard is een dergelijke publikatie per definitie beperkt en onvolledig; het is zeker geen handboek voor de militaire geschiedenis, maar het heeft die pretentie ook niet. Het vormt echter een uitstekende eerste kennismaking met onze militair-culturele geschiedenis, waardoor wellicht interesse zou kunnen worden gewekt voor een — in onze opleidingen — toch wat achtergebleven gebied. Deze publikatie zou derhalve thuishoren op de boekenplank van elke jonge beroepsofficier en onderofficier in opleiding; de prijs hoeft geen belemmering te zijn.

J. C. A. C. DE VOGEL, bgen inf